

A R T Y K U Ł Y I R O Z P R A W Y

PAWEŁ RODAK

Instytut Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego

FENOMEN PISANIA O WŁASNYM ŻYCIU*

KONKURSY PAMIĘTNIKARSKIE W POLSCE W XX WIEKU

W grudniu 1982 roku, rok po ogłoszeniu stanu wojennego, ukazało się obszernie, trzytomowe wydanie *Pamiętników Polaków 1918–1978*¹. Przedsięwzięcie to nie było wolne od kontekstu propagandowego, albowiem we wprowadzeniach do kolejnych tomów zwracano uwagę na osiągnięcia Polski Ludowej i stojącą za nimi politykę partii i rządu, ukrywając lub pomniejszając zarazem to wszystko, co mogłoby kłócić się z takim obrazem². Niezależnie od tego kontekstu znaczenie tych tomów nie ulega dla mnie wątpliwości. To, co może dziwić, to fakt, że nie są one dzisiaj dostatecznie wykorzystywane. Dotyczy to zresztą całej polskiej spuścizny pamiętnikar-

Adres do korespondencji: p.l.rodak@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0003-3538-4676

* Artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego pt. „Życie pisane na konkurs. Praktyki pamiętnikarskie w Polsce 1918–1939 (analiza — recepcja — znaczenie)”, nr 2020/37/B/HS2/02154, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki w Polsce.

¹ *Pamiętniki Polaków 1918–1978. Antologia pamiętnikarstwa polskiego*, t. 1: *Druga Rzeczpospolita 1918–1939*, wstęp Józef Chałasiński, Jan Szczepański, wybór i oprac. Bronisław Gołębiowski, Mieczysław Grad, Franciszek Jakubczak, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1982; t. 2: *Wojna i rewolucja 1939–1948*, wybór i oprac. Bronisław Gołębiowski, Mieczysław Grad, Franciszek Jakubczak, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1982; t. 3: *Ludowa i socjalistyczna 1948–1978*, wybór i oprac. Bronisław Gołębiowski, Mieczysław Grad, Franciszek Jakubczak, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1983.

² Ten kontekst jest szczególnie obecny we wstępach do tomu drugiego (Franciszka Jakubczaka) oraz trzeciego (Bronisława Gołębiowskiego).

skiej w XX wieku, co skądinąd zaczyna zmieniać się właśnie na naszych oczach, czego najlepszym przykładem są choćby artykuły zamieszczone w bieżącym numerze „Kultury i Społeczeństwa”.

Wśród ponad 200 fragmentów pamiętników, jakie znalazły się w tych trzech tomach, zdecydowaną większość stanowiły materiały z konkursów pamiętnikarskich organizowanych w Polsce w XX wieku. Józef Chałasiński, związany z tradycją tych konkursów od samego początku, we wstępie ogólnym mocno podkreślał, że „masowe pamiętnikarstwo konkursowe ludzi pracy w naszym kraju” jest nie tylko zjawiskiem trudnym do przecenienia, ale i nieposiadającym „odpowiednika w takiej skali w kulturze żadnego innego narodu”³. Potwierdzenie tych słów znalazło się na końcu trzeciego tomu *Pamiętników Polaków*, gdzie zamieszczono dwie obszerne listy: listę pamiętników i antologii pamiętników wydanych drukiem w latach 1918–1978 (kilkaset pozycji, zaznaczono, że to tylko „wybrane pozycje”) ⁴ oraz wykaz konkursów na pamiętniki w Polsce w latach 1921–1978. W tym wykazie znalazły się 1103 (!) pozycje⁵. Listy z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych obejmują od kilkunastu do ponad stu konkursów rocznie (w roku 1969 zorganizowano rekordowe 114 konkursów!)⁶. Jeśli dodać więc jeszcze te konkursy, które miały miejsce po roku 1978, to szacunkowo można ocenić, że przez siedemdziesiąt lat, od 1921 do 1989/1990 roku zorganizowano w Polsce około 1300–1400 konkursów, a do końca XX wieku zapewne ponad 1500 konkursów⁷. To jest niewątpliwie absolutny fe-

³ Józef Chałasiński, *Pamiętnikarstwo jako świadectwo przeobrażeń narodu polskiego*, w: *Pamiętniki Polaków 1918–1978. Antologia pamiętnikarstwa polskiego*, t. 1: *Druga Rzeczpospolita 1918–1939*, dz.cyt., s. 10.

⁴ Zob. *Bibliografia pamiętników polskich wydanych w latach 1918–1978*, w: *Pamiętniki Polaków 1918–1978. Antologia pamiętnikarstwa polskiego*, t. 3: *Ludowa i socjalistyczna 1948–1978*, dz. cyt., s. 524–557.

⁵ Zob. *Wykaz konkursów na pamiętniki w Polsce w latach 1921–1979*, w: tamże, s. 558–630.

⁶ Zob. tamże, s. 592–598. Liczba konkursów była tak duża, że sam Chałasiński przestrzegł, iż należy czuwać „nad tym, by nie doszło do pewnej deprecjacji pamiętnikarstwa w wyniku niefachowych i zbyt licznych konkursów” (*Pamiętnikarstwo jako świadectwo przeobrażeń narodu polskiego*, dz. cyt., s. 28). Zob. także Zygmunt Dulczewski, *O planowe i kompetentne organizowanie konkursów na pamiętniki*, „Pamiętnikarstwo Polskie” 1971, nr 1 (przedruk w książce: tegoż, *De omnibus rebus*, Abedik, Poznań 2003).

⁷ We wstępie do ostatniego wydanego tomu „Młodego pokolenia wsi Polski Ludowej” z roku 1980 Józef Chałasiński szacował, że „ruch pisarski ogarnął blisko 500 tys. pamiętnikarzy ze wszystkich klas społecznych i grup zawodowych narodu polskiego. Wzięli oni udział w ponad 1200 konkursach na pamiętniki i stworzyli jedyną w swoim rodzaju i wszechstronną kronikę narodową Polaków”. Dalej cytował też publicystę „Życia Literackiego” Jerzego Lohmana, który w szkicu *Pamiętnikarze* pisał: „Ze statystyki wynika więc fakt, że niemal do dwudziestu dorosły Polak uczestniczył w jakimś konkursie na pamiętnik lub wspomnienia. A przecież konkursy nie obejmują wszystkich piszących pamiętniki. Bardzo wielu spisuje

nomen w skali światowej, z którego wyjątkowości, rozmiaru i znaczenia dopiero teraz powoli zdajemy sobie sprawę.

W moim artykule zamierzam krótko prześledzić najważniejsze etapy w historii polskich konkursów pamiętnikarskich, od jej początków w latach dwudziestych do ostatnich konkursów już z czasów pandemii. Postaram się także wydobyć osobno specyfikę materiałów pamiętnikarskich z okresu powojennego, a także zwrócić uwagę na znaczenie tych materiałów dla badań zarówno nad „ludową historią Polski”, jak i nad nowym spojrzeniem na literaturę i szerzej polskie piśmiennictwo w XX wieku.

Jak dobrze wiadomo, tradycja zbierania dokumentów autobiograficznych rozpoczęła się w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku, kiedy Florian Znaniński współpracował ze swoim amerykańskim kolegą Williamem Thomasem przy przygotowaniu fundamentalnego, jak się potem okazało, dzieła *The Polish Peasant in Europe and America. Monograph of an Immigrant Group*. Praca ta (pięć dużych tomów wydanych w Bostonie w latach 1918–1920) oparta była w całości na dokumentach osobistych, wspomnieniach i listach. Znaniński zebrał bardzo dużą kolekcję listów chłopskich po opublikowaniu apelu w prasie emigracyjnej w Ameryce. Za każdy list płacił niewielką sumę pieniędzy. Ostatecznie dwa pierwsze tomy zawierają 764 listy chłopów. Znaniński zamówił również autobiografię Władysława Wiśniewskiego (Władka z Lubotyń), polskiego chłopca, który na początku XX wieku wyemigrował do Stanów Zjednoczonych. Połowa z 310 stron rękopisu, który otrzymał Znaniński, została wydrukowana jako *Life-Record of an Immigrant* w trzecim tomie publikacji⁸.

Po powrocie ze Stanów Zjednoczonych do Polski w 1920 roku Znaniński rozpoczął proces instytucjonalizacji polskiej socjologii, zakładając w Poznaniu Polski Instytut Socjologiczny, który to Instytut zapoczątkował tradycję organizowania konkursów autobiograficznych. W 1921 roku Znaniński zorganizował pierwszy „konkurs na najlepszy życiorys pracow-

wspomnienia wyłącznie dla siebie albo swoich najbliższych. / Świadomość, że milion piór opisuje dzień po dniu nasze powszednie życie, obserwując je z wszelkich możliwych punktów, we wszystkich możliwych emocjach i nastrojach — ma w sobie coś niesamowitego” (Józef Chałasiński, *Integracja idei klasowej i narodowej*, w: „Młode pokolenie wsi Polski Ludowej”, t. 9: *Odzyskanie młodości. Pamiętniki*, przedmowa Józef Chałasiński, wstęp Bronisław Gołębiowski, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1980, s. 9, 13.) Zob. przypis 45.

⁸ William Isaac Thomas, Florian Znaniński, *The Polish Peasant in Europe and America. Monograph of an Immigrant Group*, t. 1–5, Richard G. Badger, The Gorham Press, Boston 1918–1920; wyd. pol. William Isaac Thomas, Florian Znaniński, *Chłop polski w Europie i Ameryce*, uwagi wstępne Józef Chałasiński, Jan Szczepański, t. 1–5, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1976.

nika, napisany przez niego samego”⁹. Obszerne, dwustronicowe ogłoszenie konkursowe zawierało takie elementy, który potem będą się powtarzać w kolejnych konkursach. Informowano więc o tym, kto w konkursie może wziąć udział¹⁰; w jaki sposób życiorys powinien być napisany¹¹; gdzie i do kiedy należy przesłać rękopis¹²; jakie przewidziano nagrody¹³. Szczególną uwagę zwracano na pożądaną treść pamiętników. Z jednej strony informowano, że „pisać można jak się chce”. Z drugiej wyraźnie zaznaczano, co w życiorysie powinno się znaleźć:

„Trzeba tylko nie zapominać opisać szczegółowo: lata dzieciństwa w domu, stosunek do rodziców, rodzeństwa, krewnych i znajomych; szkołę (jeżeli piszący chodził do szkoły), gdzie, kiedy i jak piszący nauczył się swego fachu; wszystkie rodzaje pracy zarobkowej, którym się oddawał od dzieciństwa aż do chwili obecnej; wszystkie miejsca, w których pracował, warunki pracy, wynagrodzenie, sposób życia (mieszkanie, jedzenie, ubranie), stosunek do pracodawców, dozorców, towarzyszy pracy, zabawy i przyjemności, którym się oddawał, służbę wojskową, udział w związkach i stowarzyszeniach, udział w życiu politycznym i religijnym. Należy również dokładnie opisać swoje stosunki przyjaźni, historie miłosne, życie małżeńskie (jeżeli piszący żonaty). Pożądane, aby piszący zaznaczył, czy był i jest zadowolony lub niezadowolony ze swego losu w ogóle, ze swego zajęcia w szczególno-

⁹ Korzystam z tekstu odezwy konkursowej z grudnia 1921 roku przedrukowanej w artykule Andrzeja Kwileckiego *Pionierskie przedsięwzięcia badawcze poznańskiej socjologii 1921–1922. Konkurs na życiorys własny pracownika fizycznego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2011, z. 2, s. 323–331. Wcześniej odezwa ta została przedrukowana w książce Józefa Chałasińskiego *Drogi awansu społecznego robotnika. Studium oparte na autobiografiach robotników z roku 1931, stanowiącej analizę materiałów z tego konkursu* (nowe wydanie: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1979).

¹⁰ „W Konkursie mogą brać udział wszyscy, którzy zarabiają na życie pracą fizyczną: robotnicy w fabrykach, kopalniach, zakładach przemysłowych, robotnicy miejscy, robotnicy rolni, pracownicy kolejowi, rzemieślnicy wszelkich zawodów. Nadzorcy i kierownicy robót mogą uczestniczyć w konkursie, jeżeli sami kiedyś pracowali fizycznie” (cyt. za: Andrzej Kwilecki, *Pionierskie przedsięwzięcia badawcze poznańskiej socjologii 1921–1922*, dz. cyt., s. 328).

¹¹ „Życiorys musi mieć najmniej 600 stron pisanych, wielkości zwykłej ćwiartki papieru; im więcej, tym prawdopodobniejsza nagroda. Kto nie umie pisać, może dyktować komuś innemu. Błędy gramatyczne, zły styl, brzydkie pismo wcale nie przeszkadzają w uzyskaniu nagrody. Chodzi tylko o to, aby szczerze, prawdziwie i szczegółowo opisać całe swe życie od dzieciństwa aż do chwili obecnej. Najłatwiej opisywać wszystko po kolei, rok po roku, zdarzenie po zdarzeniu” (tamże, s. 328–329).

¹² „Rękopisy polecane nadesłać trzeba przed 1 października 1922 roku pod adresem: Profesor Znaniński, Poznań, Uniwersytet” (tamże, s. 329).

¹³ „Pierwsza nagroda: 100 000 marek (sto tysięcy), Druga nagroda: 50 000 marek (pięćdziesiąt tysięcy). Za życiorysy nie nagrodzone Instytut płacić będzie od 2000 do 6000 marek, zależnie od objętości, tytułem zwrotu kosztów” (tamże, s. 328).

ści i dlaczego; czego się spodziewa w życiu i czego najbardziej pragnie. Im więcej i szczerze napisze o sobie i o innych, tym lepiej”¹⁴.

W ogłoszeniu o rozstrzygnięciu konkursu z marca 1923 roku informowano, że wpłynęło na niego 161 rękopiśmiennych pamiętników, spośród nich takie, które „obejmują przeszło 1000 stron zeszytowych”. Zdecydowano się przyznać aż 25 nagród (wobec tylko dwóch nagród pierwotnie przewidywanych). Dwie pierwsze nagrody otrzymali: Jakub Wojciechowski, „robotnik z Poznańskiego (obecnie w Niemczech)”, oraz Kornel Franciszek Żelazkiewicz, „kamieniarz ze Lwowa”. Zdecydowano również o wyłączeniu z konkursu niektórych pamiętników, w tym — co znaczące — czterech życiorysów kobiecych, które „w obecnym konkursie kwalifikowałyby się do trzeciej wzgl. czwartej nagrody”, przeznaczając je do specjalnego konkursu dla kobiet, „gdzie będą miały widoki otrzymania większych nagród”¹⁵ (postanowiono więc oceniać życiorysy robotników i robotnic wedle innych kryteriów!). Poza konkursem umieszczono także cztery kolejne życiorysy, „jako niezupełnie zgodne z programem konkursu, a jednak zbyt wybitne, aby można je było zdyskwalifikować lub zaliczyć do jednej z niższych kategorii nagrodowych”¹⁶.

Pierwszym z nich był życiorys Władysława Berkana, który już w następnym roku opublikowano jako inauguracyjny tom „Materiałów Instytutu Socjologicznego w Poznaniu”. To ważne, bowiem publikacja wybranych materiałów stanie się odtąd stałym elementem konkursów pamiętnikarskich, tym istotniejszym w sytuacji, w której olbrzymia część przedwojennych i powojennych oryginalnych rękopisów pamiętnikarskich przepadła (o czym będzie jeszcze mowa). Życiorys Berkana nie odpowiadał do końca zasadom konkursowym, dotyczył bowiem nie tyle robotnika, co „byłego robotnika”¹⁷ (jak sam o sobie pisał Berkan); robotnika, który z jednej strony stał się przedsiębiorcą, a nawet kapitalistą, przez ponad 30 lat prowadząc z powodzeniem w Berlinie dużą firmę krawiecką zatrudniającą kilkadziesiąt osób, z drugiej inteligentem, dzięki zdobytemu wykształceniu, a także licznym swoim publikacjom prasowym. Znanięcki w przedmowie do tomu nazwał go „typowym *self-made manem*”, „człowiekiem, który z niczego, w ciężkich warunkach, wśród zaciętej konkurencji, wytrwałą pracą zawodową dorobił się poważnego majątku; który dzięki swemu zmysło-

¹⁴ Tamże, s. 329.

¹⁵ Konkurs ten nie został jednak ostatecznie ogłoszony.

¹⁶ *Rozstrzygnięcie konkursu dla robotników*, „Dziennik Poznański” 1923, nr 53, s. 6.

¹⁷ Władysław Berkan, *Życiorys własny*, przedmowa Florian Znanięcki, „Materiały Instytutu Socjologicznego w Poznaniu”, tom 1, Fiszer i Majewski, Poznań 1924, s. XIX.

wi organizacyjnemu i szczerzej ideowości, wybił się na jedno z przodujących stanowisk wśród licznej kolonii polskiej w Berlinie, odegrał wybitną i twórczą rolę w jej życiu społeczno-politycznym, i wskutek tego, a również za pośrednictwem swego zawodu, wszedł w styczność z szerokimi sferami inteligencji polskiej w kraju, który wreszcie przy tem wszystkim znalazł czas na dopełnienie wielu braków swojego ogólnego wykształcenia”¹⁸. Widać zatem, że przypadek Berkana nie odpowiadał wyobrażeniom ówczesnych organizatorów konkursu o polskim „pracowniku”. Tym cenniejsze, że zdecydowali się go opublikować.

Drugi życiorys z tego konkursu opublikowany drukiem i wznawiany po wojnie jeszcze dwukrotnie (podczas gdy *Życiorys własny* Berkana miał tylko jedno wydanie w roku 1924) to zdobywca pierwszej nagrody: *Życiorys własny robotnika* Jakuba Wojciechowskiego¹⁹. Ukazał się on dopiero w roku 1930 jako kolejny (i zarazem ostatni) tom „Materiałów Instytutu Socjologicznego w Poznaniu”. Tym razem jest to zupełnie inny życiorys, dający — jak pisał we wstępie do pierwszego wydania Stefan Szuman — „bezpośredni i wierny opis prawdziwej, istotnej konkretności żywota robotniczego”²⁰, ponad dwukrotnie większy i napisany językiem dalekim od polszczyzny literackiej, bliskim za to codziennego języka mówionego, pełnego wyrażen gwarowych i germanizmów. Napisany poza regułami obowiązującymi w świecie pisma i druku, wymagał on wprowadzenia bardzo wielu zmian przy przygotowywaniu wersji książkowej²¹ (co również stanie się później regułą przy opracowywaniu materiałów konkursowych do druku).

Życiorys własny robotnika od czasu jego wydania stał się przedmiotem wielu wypowiedzi i artykułów, a także wzbudził liczne dyskusje i polemiki.

¹⁸ Florian Znaniński, *Przedmowa*, w: Władysław Berkan, *Życiorys własny*, dz. cyt., s. XIII.

¹⁹ Jakub Wojciechowski urodził się w roku 1884 w rodzinie chłopskiej w Tworzymirkach w Wielkopolsce. W wieku 15 lat wyjechał do Niemiec, gdzie pracował jako robotnik między innymi w cegielniach, kopalniach, a także jako motorniczy tramwajowy. W czasie pierwszej wojny światowej był żołnierzem w armii niemieckiej. Po 25 latach, w roku 1924 wrócił do Polski i zamieszkał w Barcinie, gdzie zmarł w roku 1958. Dzisiaj przed biblioteką miejską w Barcinie stoi jego pomnik.

²⁰ Stefan Szuman, *Przedmowa do wydania z roku 1930*, w: Jakub Wojciechowski, *Życiorys własny robotnika*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1985, s. 10. Książka miała trzy wydania: 1930, 1971–1972 oraz 1985. Wydanie z lat 1971–1972 było podzielone na dwa tomy. W tomie drugim znalazła się kontynuacja *Życiorysu*, napisana przez Wojciechowskiego niedługo przed śmiercią.

²¹ Józef Chałasiński, *Uwagi wydawnicze do wydania z roku 1930*, w: Jakub Wojciechowski, *Życiorys własny robotnika*, dz. cyt., s. 23–25. Najważniejsze zmiany polegały na „1. wprowadzeniu rozdziałów i ustępów; 2. zastosowaniu interpunkcji; 3. zmianach ortograficznych”.

Przedmiotem sporów stały się z jednej strony kwestie ideowe i polityczne (pytanie o postawy patriotyczne i socjalistyczne autora), z drugiej literacka wartość życiorysu. Już w uwagach Chałasińskiego do wydania z roku 1930 pojawiają się dwie znaczące kategorie: dokument (materiał badawczy) i literatura²². Potem pojęcia te będą wielokrotnie powracały w wypowiedziach, artykułach i książkach dotyczących pamiętników konkursowych. Ich literacka wartość stanie się jedną z ważniejszych dyskutowanych kwestii²³.

Jeśli chodzi o *Życiorys* Wojciechowskiego, to jego literacka nobilitacja dokonała się przede wszystkim dzięki zabiegom Tadeusza Boya-Żeleńskiego. To on poświęcił Wojciechowskiemu kilka felietonów, nazywając go „naszym żywym Szwejkiem” oraz „klasykiem polskim w bluzie robotniczej”²⁴. Nawiązał jednocześnie korespondencję z autorem *Życiorysu*, a nawet wybrał się do Barcina w odwiedziny. Zachęcał też Wojciechowskiego do dalszego pisania, a z nadesłanych mu przez niego papierów przygotował zbiór opowiadań *Raz kiedyś a obecnie* i opatrzył go przedmową²⁵. To dzięki Boyowi-Żeleńskiemu Wojciechowski zdobył sobie wielką popularność i uznanie, co skutkowało przyznaniem mu w 1935 roku „Złotego Wawrynu Akademickiego”, Nagrody Polskiej Akademii Literatury, przyznawanej za „zasługi dla dobra literatury polskiej”.

Tadeusz Boy-Żeleński dostrzegł w pisaniu Wojciechowskiego „ostrość i plastykę jego pamięci, celność słowa, zdolność widzenia i spostrzegania, słowem, wszystkie dary rasowego pisarza”²⁶. Zwraçał przy tym uwagę, że z jednej strony *Życiorys własny robotnika* jest „bezcennym dokumentem psychiki robotnika polskiego, jego pojęć, obyczajów, sposobu życia w pewnych specjalnych warunkach”, z drugiej strony stanowi „wybuch zupełnie niepospolitego talentu pisarskiego, fenomenowi, któremu trudno by znaleźć równy”²⁷. Boy-Żeleński informował również w swoich felietonach polskich czytelników o zainteresowaniu, z jakim spotkał się życiorys za-

²² Tamże, s. 24–25; także: Józef Chałasiński, *Wprowadzenie do wydania z roku 1930. Życiorys jako materiał socjologiczny*, w: tamże, s. 19–22.

²³ Zob. Bronisław Gołębiowski, *Pamiętnikarstwo i literatura. Szkice z socjologii kultury*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1973; Roch Sulima, *Dokument i literatura*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1980; Zygmunt Ziątek, *Wiek dokumentu. Inspiracje dokumentarne w polskiej prozie współczesnej*, Instytut Badań Literackich, Warszawa 1999.

²⁴ Tadeusz Żeleński (Boy), *Nasz żywy Szwejk*, w: tegoż, *Felietony*, cz. 2, *Pisma*, pod red. Henryka Markiewicza, seria 3, t. 17, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1959, s. 326–338; *Wizyta w Barcinie. Klasyk polski w bluzie robotniczej*, tamże, s. 369–380.

²⁵ Jakób Wojciechowski, *Raz kiedyś a obecnie*, wstęp Tadeusz Boy-Żeleński, Biblioteka Boya, Warszawa 1933.

²⁶ Tadeusz Żeleński (Boy), *Nasz żywy Szwejk*, dz. cyt., s. 326.

²⁷ Tadeusz Żeleński (Boy), *Wizyta w Barcinie. Klasyk polski w bluzie robotniczej*, dz. cyt., s. 370.

granicą, w Niemczech i we Francji. „Niedawno — pisał — otrzymałem list od francuskiego tłumacza *Chłopów*, Franka Schoella, z prośbą o egzemplarz *Życiorysu*, tak go zainteresowało to zjawisko”²⁸. Warto podkreślić, że Boy-Żeleński pisząc o Wojciechowskim zwracał uwagę na pewien charakterystyczny paradoks. Widział mianowicie w *Życiorysie własnym robotnika* książkę o „olbrzymiej wartości literackiej”, a zarazem „wolną od literatury”. Wskazywał jednocześnie na wyjątkowo ważną rolę organizowanych w dwudziestoleciu międzywojennym konkursów autobiograficznych: „gdyby nie ów błogosławiony konkurs, ten czterdziestoletni robotnik byłby żył sobie nadal, nie dowiedziawszy się nigdy, że w nim siedzi pisarz, artysta!”²⁹.

Słowa te odnieść można zapewne do wielu innych konkursów pamiątnikarskich, dzięki którym w przestrzeni polskiego piśmiennictwa (niekoniernie w przestrzeni literatury, to kwestia dyskusyjna) pojawiły się na masową skalę zupełnie nowe głosy, które — co dzisiaj widać coraz wyraźniej — całkowicie odmieniły jego charakter. W dwudziestoleciu zorganizowano jeszcze kilkanaście dużych konkursów. Polski Instytut Socjologiczny w Poznaniu zorganizował między innymi w roku 1934 „Konkurs na życiorysy Ślązaków” (wpłynęło na niego 206 pamiątników), a w roku 1937 „Konkurs na życiorysy bezrobotnych” (wpłynęło 605 pamiątników)³⁰. Drugą najważniejszą instytucją organizującą w tym okresie konkursy autobiograficzne stał się, kierowany przez dwadzieścia lat przez Ludwika Krzywickiego (1921–1941), Instytut Gospodarstwa Społecznego. W 1931 roku IGS zorganizował „Konkurs na pamiątniki bezrobotnych”, w wyniku którego uzyskano aż 774 pamiątniki, dzienniki i wspomnienia, z których 57 wydano dwa lata później w specjalnej publikacji³¹. W 1933 roku zorganizowano „Konkurs na «pamiątnik chłopów»”, który przyniósł 498 rękopisów, z czego 61 opublikowano w dwóch tomach książkowych w latach 1935–1936³². Trzeci wielki konkurs IGS-u to „Konkurs na pamiątnik emigranta” z roku 1936, na który napłynęło 212 pamiątników, z czego ponad połowę opublikowano w czterech tomach, dwóch przed wojną (Francja,

²⁸ Tamże.

²⁹ Tadeusz Żeleński (Boy), „Raz kiedyś a obecnie”, w: tegoż, *Felietony*, cz. 3, *Pisma*, pod red. Henryka Markiewicza, seria 3, t. 18, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1959, s. 67.

³⁰ Zob. *Wykaz konkursów na pamiątniki w Polsce w latach 1921–1979*, dz. cyt., s. 559–560.

³¹ *Pamiątniki bezrobotnych*, wstęp Ludwik Krzywicki, Instytut Gospodarstwa Społecznego, Warszawa 1933.

³² *Pamiątniki chłopów*, wstęp Ludwik Krzywicki, Instytut Gospodarstwa Społecznego, Warszawa 1935; *Pamiątniki chłopów*, seria druga, wstęp Ludwik Krzywicki, przedmowa Maria Dąbrowska, Instytut Gospodarstwa Społecznego, Warszawa 1936.

Ameryka Południowa) oraz dwóch w latach siedemdziesiątych (Kanada, Stany Zjednoczone)³³.

Publikacja drugiego tomu *Pamiętników chłopów* w roku 1936 wywołała reakcję podobną do tej, jaka miała miejsce po publikacji *Życiorysu własnego robotnika* Jakuba Wojciechowskiego. Oba tomy, tak jak wszystkie inne wydawane przez IGS, poprzedzało słowo wstępne Ludwika Krzywickiego, a dodatkowo w tomie drugim znalazła się także przedmowa Marii Dąbrowskiej, jednej z najważniejszych polskich pisarek tego okresu, autorki wydanych właśnie wtedy *Nocy i dni*. Dąbrowska podkreślała, że oto w piśmiennictwie polskim pojawił się zupełnie nowy, do tej pory nieobecny, niesłyszalny głos:

„Dziś w *Pamiętnikach* przemówił do wszystkich, mających uszy ku słuchaniu, Wielki Nieznany — chłop, którego nazwać warstwą narodu — to właściwie za mało. Gdyż stanowi on tak olbrzymią większość narodu, że czytając jego rozpamiętywania naród siebie samego dopiero w pełni poznaje, ogląda i sądzi. [...] Bo koniec końców Polska jest i będzie tem, czem są i będą chłopci, a nie tem, czem się sobie już dziś być wydaje w swych ambitnych, a tak często powierzchwnie tylko życia zatracających poczynaniach i osiągnięciach. I nigdy nie będzie w żadnym sensie mocarstwem, póki chłop jej będzie słaby, ciemny, biedny, tyłu rzeczy pozbawiony i tyłu rzeczy nadaremnie spragniony”³⁴.

Dąbrowska wydobywała zarazem znaczenie autobiograficznego charakteru chłopskiego pisarstwa, traktując jako jeden z „warunków tworzenia kultury” umiejętność „czerpania tworzywa ze wspomnień” i „posługiwania się wspomnieniem”³⁵. W dziennikach i pamiętnikach (nie tylko chłopskich, tłumaczyła bowiem także dzienniki Samuela Pepysa, wydawała pamiętniki Stanisława Stempowskiego, sama, jak wiadomo, przez całe dorosłe życie prowadziła dziennik) zobaczyła zasadniczy punkt oparcia nowoczesnej polskiej literatury. W swojej przedmowie Dąbrowska pisała jeszcze między innymi:

„Powiedzieć o *Pamiętnikach*, że są utworami sztuki, to i za mało i za wiele. Nie ma tu zamierzenia artystycznego, jednak pierwiastki niekłamane-go arcyzmu tkwią w nich niby obficie rozsiane okruchy złota w surowej

³³ *Pamiętniki emigrantów. Francja*, wstęp Ludwik Krzywicki, Instytut Gospodarstwa Społecznego, Warszawa 1939; *Pamiętniki emigrantów. Ameryka Południowa*, wstęp Ludwik Krzywicki, Instytut Gospodarstwa Społecznego, Warszawa 1939; *Pamiętniki emigrantów. Kanada*, Książka i Wiedza, Warszawa 1971; *Pamiętniki emigrantów. Stany Zjednoczone*, t. 1–2, Książka i Wiedza, Warszawa 1977.

³⁴ Maria Dąbrowska, *Przedmowa*, w: *Pamiętniki chłopów*, seria druga, dz. cyt., s. XI, XII.

³⁵ Tamże, s. XIII.

nieoczyszczonej rudzie. Nie przesądzam, czy okruchy te świadczą o możliwości pełnej twórczości artystycznej tego lub owego z pamiętnikarzy. Najprawdopodobniej mamy tu do czynienia z tym cennym arcyzmem, który w kulturze zwanej prymitywną, ale będącej w zamian zawsze dość całkowitą i harmonijną, stanowi konieczne dopełnienie samego życia. I z tym, który musi przejawiać każdy, kto dzieje swego życia próbuje uporządkować, sięgając w ten prawdziwy skarbiec piękna, jakim jest wspomnienie. Bo *Pamiętniki chłopów*, jak to zresztą nadana im nazwa wskazuje, są nade wszystko wspominaniem”³⁶.

Na wniosek Marii Dąbrowskiej druga seria *Pamiętników chłopów* otrzymała nagrodę „Wiadomości Literackich” za najlepszą książkę wydaną w 1936 r. W 8 numerze pisma z 14 lutego 1937 r. na pierwszej stronie ukazało się obszernie sprawozdanie z posiedzenia jury nagrody, które odbyło się w warszawskiej winiarni „Pod Bachusem” 30 stycznia 1937 r. Spośród członków jury obecni byli: Michał Choromański, Maria Dąbrowska, Kazimiera Hłakowiczówna, Jarosław Iwaszkiewicz, Jan Parandowski, Antoni Słonimski, Julian Tuwim i Józef Wittlin. Mimo że zgłoszono wiele pozycji uznanych lub utalentowanych pisarzy, między innymi Zofii Kosak, Stanisława Vincenza, Czesława Miłosza czy Zbigniewa Uniłowskiego, Dąbrowskiej udało się przekonać jury, aby nagrodę przyznać właśnie *Pamiętnikom chłopów*. W swoim wystąpieniu podkreślała, że „jest to pierwszy głos chłopca na wielką skalę”³⁷.

Po tej decyzji pojawiły się w prasie głosy ostro krytykujące ów wybór i kwestionujące literackie oraz poznawcze wartości *Pamiętników chłopów*. Dąbrowska odpowiedziała na nie długim artykułem *Dokument i literatura. O „Pamiętnikach chłopów”*³⁸, w którym nie tylko brała pamiętniki w obronę i dowodziła ich wartości estetycznych, pokazując, jak „dokument, nie zamierzony jako dzieło literatury i w dodatku napisany przez ludzi nieukształconych, może się utworem literackim okazać”, ale również wskazywała na znaczenie form pamiętnikarskich i „pamiętnikarskiego podejścia do życia” w historii polskiej literatury, poczynając od wieku XV³⁹. W swoim artykule Dąbrowska wydobywała napięcie, a zarazem sprzeczność, która od tej pory — co dzisiaj widać coraz wyraźniej — będzie określała kształt

³⁶ Tamże, s. XII–XIII.

³⁷ Nagrodę „Wiadomości Literackich” uzyskały „Pamiętniki chłopów”, „Wiadomości Literackie” 1937, nr 8, s. 1–2.

³⁸ Maria Dąbrowska, *Dokument i literatura. O „Pamiętnikach chłopów”*, „Wiadomości Literackie” 1937, nr 38, s. 1–2; przedruk w: tejsze, *Pisma rozproszone*, pod red. i z przypisami Ewy Korzeniewskiej, t. 2, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1964, s. 139–161.

³⁹ Tamże, s. 140, 142.

polskiego piśmiennictwa w XX wieku. Pisała raz jeszcze, że *Pamiętniki chłopów* są czymś więcej i czymś mniej niż literatura. Nie są dziełem sztuki w klasycznym rozumieniu wartości estetycznych, ale zarazem „posiadają doniosłość bardziej różnostronną niż utwór powieściowy”⁴⁰. Ich wartość artystyczna polega zaś na tym, że „są tak bardzo nieliterackie”⁴¹.

Tuż po wojnie na prośbę Państwowych Zakładów Wydawnictw Szkolnych Dąbrowska przygotowała wybór pamiętników chłopów z kilku różnych edycji Instytutu Gospodarstwa Społecznego i Państwowego Instytutu Kultury Wsi opublikowanych przed wojną oraz zaopatrzyła go w przedmowę. Wybór ten nie został wtedy ostatecznie wydany drukiem (ukazał się dopiero po śmierci pisarki w 1969 roku). Jednak przedmowa Dąbrowskiej została opublikowana w roku 1946 w „Przekroju” (nr 7) pod znaczącym tytułem *Przypomnienie*. Dąbrowska bardzo mocno podkreśliła w niej, że:

„W latach 1934–1939 Polska dokonała w dziedzinie piśmiennictwa wielkopomnego dzieła. Było nim wydanie olbrzymiego materiału życiorysów i pamiętników ludu pracującego w postaci *Pamiętników bezrobotnych*, *Pamiętników chłopów*, *Pamiętników emigrantów* i pamiętników młodzieży wiejskiej w czterotomowym dziele *Młode pokolenie chłopów*. [...] Żaden kraj nie posiadał w owym czasie tak obszernej a zarazem tak oszałamiająco ciekawej autentycznej literatury świata pracującego”⁴².

Ostatnie, czterotomowe dzieło, które wymieniła Dąbrowska, powstało w wyniku największego konkursu pamiętnikarskiego rozpisanego w międzywojennej Polsce. Był to „Konkurs na opis życia, prac, przemysłów i dążeń młodzieży wiejskiej”, zorganizowany w 1936 roku przez Państwowy Instytut Kultury Wsi. Na konkurs ten nadesłano 1544 pamiętniki, które stały się podstawą obszernej, czterotomowej pracy Józefa Chałasińskiego *Młode pokolenie chłopów. Procesy i zagadnienia kształtowania się warstwy chłopskiej w Polsce*, w których to tomach zamieszczono również bardzo liczne fragmenty pamiętników⁴³.

⁴⁰ Tamże, s. 152.

⁴¹ Tamże, s. 155.

⁴² Maria Dąbrowska, *Przypomnienie*, w: tejsze, *Pisma rozproszone*, t. 2, dz. cyt., s. 162. Zob. też *Pamiętniki młodzieży wiejskiej 1918–1939*, wybór i adaptacja Maria Dąbrowska, PZWS, Warszawa 1969.

⁴³ Józef Chałasiński, *Młode pokolenie chłopów. Procesy i zagadnienia kształtowania się warstwy chłopskiej w Polsce*, przedmowa Florian Znaniecki, t. 1: *Społeczne podłoże ruchów młodzieży wiejskiej w Polsce*, t. 2: *Świat życia, pracy i dążeń kół młodzieży wiejskiej*, t. 3: *Rola kół młodzieży wiejskiej w społeczno-kulturalnych przeobrażeniach wsi*, t. 4: *O chłopską szkołę*, Państwowy Instytut Kultury Wsi, Warszawa 1938 (reprint: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1984, ze słowem wstępnym i posłowiem Jana Szczepańskiego).

Spośród konkursów międzywojennych warto zwrócić osobną uwagę także na trzy „konkursy na autobiografie młodzieży żydowskiej” zorganizowane kolejno w latach 1932, 1934 oraz 1939 przez Żydowski Instytut Naukowy (JIWO) w Wilnie. Konkursy te przyniosły w sumie 627 autobiografii (34 w pierwszym konkursie, 304 w drugim, 289 w trzecim). Część z ocalonych dokumentów z tej kolekcji trafiła w 1947 do nowej siedziby JIWO w Nowym Jorku (384 autobiografie; z czego 282 zostały napisane w języku jidysz, 77 po polsku, 18 po hebrajsku)⁴⁴. Inną część odnaleziono w Wilnie w latach dziewięćdziesiątych; obecnie znajduje się ona w Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo Biblioteka. Ponad 30 z konkursowych autobiografii zostało po latach opublikowanych w dwóch antologiach książkowych⁴⁵. Zwracano w nich uwagę, że zastosowanie przez JIWO i jego dyrektora Maksa Weinreicha metody biograficznej było związane z jej wprowadzeniem i rozpowszechnieniem przez Floriana Znanieckiego, a także z oddziałującą również na zewnątrz działalnością Polskiego Instytutu Socjologicznego oraz Instytutu Gospodarstwa Społecznego. Autobiografie młodzieży żydowskiej stały się również przedmiotem kilku opracowań monograficznych⁴⁶.

W czasie wojny i Zagłady tradycja pozyskiwania dokumentów autobiograficznych dla celów dokumentacyjnych i naukowych miała swoją kontynuację. Uwidocznili się to w najważniejszym i zakrojonym na największą skalę przedsięwzięciu tego rodzaju, jakim była działalność grupy Oneg Szabat w warszawskim getcie, polegająca między innymi na zbieraniu dokumentów autobiograficznych, co w efekcie zaowocowało stworzeniem olbrzymiego Archiwum Ringelbluma. Jacek Leociak podkreśla, że „inspiracje metodologiczne” czerpał Ringelblum właśnie z prac Żydowskiego Instytutu Naukowego, z którym był blisko związany, a „dla ludzi two-

⁴⁴ Zob. Barbara Kirshenblatt-Gimblett, Marcus Moseley, Michael Stanislawski, *Introduction*, w: *Awakening Lives. Autobiographies of Jewish Youth in Poland before the Holocaust*, red. Jeffrey Shandler, Yale University Press, New Haven–London 2002, s. 21; Kamil Kijek, *Dzieci modernizmu. Świadomość, kultura i socjalizacja polityczna młodzieży żydowskiej w II Rzeczypospolitej*, Austeria, Kraków–Budapeszt–Syrakuzy 2020, s. 49.

⁴⁵ *Awakening Lives. Autobiographies of Jewish Youth in Poland before the Holocaust*, dz. cyt.; *Ostatnie pokolenie. Autobiografie polskiej młodzieży żydowskiej okresu międzywojennego ze zbiorów YIVO Institute for Jewish Research w Nowym Jorku*, oprac. i wstęp Alina Cała, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2003.

⁴⁶ Zob. Moshe Kligsberg, *Child and Adolescent Behavior under Stress. An Analytical Topical Guide to a Collection of Autobiographies of Jewish Young Men and Women in Poland (1932–1939)*, YIVO, New York 1965; Kamil Kijek, *Dzieci modernizmu. Świadomość, kultura i socjalizacja polityczna młodzieży żydowskiej w II Rzeczypospolitej*, dz. cyt.

rzających Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy duch JIWO stanowił podstawowy punkt odniesienia”⁴⁷.

Również w polskim podziemiu podejmowano inicjatywy, których celem było zachęcanie do spisywania i pozyskiwanie pamiętników. Jedną z pierwszych takich akcji, podjętych już w pierwszych miesiącach okupacji, była odezwa działającego już teraz nielegalnie Instytutu Gospodarstwa Społecznego skierowana do środowiska wiejskiego. Jak informuje Tadeusz Szturm de Sztrem, została ona opracowana „na wzór odezw ogłaszanych przy rozpisywaniu konkursów pamiętnikarskich”, a rozpowszechniano ją „przepisaną w kilkudziesięciu egzemplarzach na maszynie, wykorzystując w tym celu dawne swoje stosunki z działaczami ruchu chłopskiego”⁴⁸. Nieco późniejszą inicjatywę stanowił konkurs na „Pamiętnik z oblężenia Warszawy”, ogłoszony w czerwcu 1942 roku przez „Biuletyn Informacyjny” oraz KOPR (Komisję Propagandy Biura Informacji i Propagandy KG AK)⁴⁹. Wybór nagrodzonych i wyróżnionych prac z tego konkursu ukazał się jako broszura konspiracyjna zatytułowana *Pamiętnik z obrony Warszawy*⁵⁰.

Po wojnie, tak jak już wspomniałem, tradycja organizowania konkursów pamiętnikarskich i gromadzenia relacji autobiograficznych miała nie tylko swą kontynuację, ale z biegiem czasu rozwijała się coraz bardziej dynamicznie, co dotyczy zwłaszcza lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, kiedy (tylko w tych dwóch dziesięcioleciach) zorganizowano ponad 1000 konkursów pamiętnikarskich. Jeśli chodzi o okres tużpowojenny warto pod tym względem zwrócić uwagę na funkcjonowanie dwóch instytucji: Centralnej Żydowskiej Komisji Historycznej (CŻKH) oraz Instytutu Zachodniego w Poznaniu.

CŻKH, kontynuując niejako prace JIWO oraz Konspiracyjnego Archiwum Getta Warszawy, prowadziła wyjątkowo intensywną działalność dokumentacyjną i wydawniczą, zachęcając między innymi do spisywania wspomnień oraz pozyskując relacje dotyczące doświadczeń wojennych. Podczas trzech pierwszych lat (1945–1947) zebrano tysiące materiałów i dokumentów autobiograficznych, w tym bardzo dużo relacji dzieci ży-

⁴⁷ Jacek Leociak, *Wstęp*, w: *Archiwum Ringelbluma. Antologia*, wstęp Jacek Leociak, oprac. Marta Janczewska, Jacek Leociak, Ossolineum, Wrocław 2020, s. LXX.

⁴⁸ Tadeusz Szturm de Sztrem, *Instytut Gospodarstwa Społecznego 1920–1944. Przyczynek do historii instytucji naukowo-społecznych w Polsce*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1959, s. 216–219.

⁴⁹ Maria Straszewska, „*Biuletyn Informacyjny*” 1939–1944, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i Studia z Okresu II Wojny Światowej”, t. XI, 1967, s. 145.

⁵⁰ *Pamiętnik z obrony Warszawy*, Warszawa 1942 [K.O.PR TWZW].

dowskich⁵¹. W ich pozyskiwaniu szczególną rolę odegrali Michał Borwicz i Maria Hochberg-Mariańska, dzięki którym swoje wspomnienia spisała między innymi Janina Hescheles⁵². Jeśli chodzi o Instytut Zachodni, to w 1946 roku zorganizował on trzy duże konkursy na pamiętniki dotyczące lat wojny, między innymi konkurs na pamiętnik robotnika z czasów okupacji oraz konkurs na wspomnienia młodzieży wielkopolskiej z lat okupacji niemieckiej 1939–1945⁵³.

W latach sześćdziesiątych polski ruch pamiętnikarski uzyskał wyraziste ramy instytucjonalne. W 1964 roku powołano Komisję Badań nad Pamiętnikarstwem Polskiej Akademii Nauk. Pięć lat później, w 1969 roku powstało Towarzystwo Przyjaciół Pamiętnikarstwa, założone przez uczonych, intelektualistów, pisarzy, polityków i czołowych pamiętnikarzy. Towarzystwo powołało z kolei do życia czasopismo "Pamiętnikarstwo Polskie" oraz Centrum Pamiętnikarstwa Polskiego. CPP organizowało też wiele nowych konkursów na autobiografie oraz prowadziło archiwum. W końcu lat osiemdziesiątych w archiwach Centrum i Towarzystwa znajdowało się najprawdopodobniej około 900 000 rękopisów i maszynopisów dokumentów autobiograficznych pochodzących z konkursów autobiograficznych organizowanych w XX wieku. Niestety duża ich część przepadła. Po zmianach politycznych i gospodarczych w 1989 roku Towarzystwo Przyjaciół Pamiętnikarstwa, związane z Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą, cierpiało na brak środków na swoją działalność. Mimo że istniała możliwość przekazania zbiorów do Państwowego Archiwum Akt Nowych, władze Towarzystwa nie zrealizowały ostatecznie tego zamierzenia. Straciwszy obie swoje siedziby — mieszkanie w Warszawie i pałacyk w Rudnie — Towarzystwo nie zdołało zabezpieczyć przyszłości najobszerniejszego w Europie zbioru materiałów autobiograficznych. W konsekwencji olbrzymia część dokumentów uległa rozproszeniu, zbyciu lub zniszczeniu (być może nawet ok. 90%). Tylko (i aż) ok. 20 tys. rękopisów, maszynopisów i druków zostało uratowanych

⁵¹ Zob. Ewa Koźmińska-Frejłak, „Obecnie przed historykiem wyrasta cały szereg problemów...”. *Centralna Żydowska Komisja Historyczna — geneza i dokonania*, w: Szymon Datner, *Walka i zagłada białostockiego ghetta*, ŻiH, Warszawa 2014 (Wydanie krytyczne prac Centralnej Żydowskiej Komisji Historycznej), s. 7–20; Laura Jockusch, *Collect and Record! Jewish Holocaust Documentation in Early Postwar Europe*, Oxford University Press, New York 2012.

⁵² Zob. *Dzieci oskarżają*, oprac. Maria Hochberg-Mariańska, Noe Grüss, CKŻP, Kraków–Łódź–Warszawa 1947; Janina Hescheles, *Oczyma dwunastoletniej dziewczyny*, ŻiH, Warszawa 2015 (Wydanie krytyczne prac Centralnej Żydowskiej Komisji Historycznej) (I wyd. CKŻP, Kraków 1946).

⁵³ Zob. *Wykaz konkursów na pamiętniki w Polsce w latach 1921–1979*, dz. cyt., s. 561.

przez Ośrodek Karta i przekazanych do Państwowego Archiwum Akt Nowych⁵⁴.

Spośród olbrzymiej liczby konkursów pamiętnikarskich po wojnie, przy całym ich zróżnicowaniu, najczęstsze i największe były konkursy skierowane do chłopów i robotników. One też najczęściej stawały się przedmiotem późniejszych wydawnictw drukowanych. Tytułem przykładu wskażę w tym miejscu na kilka z nich, tych zwłaszcza, które dzisiaj na nowo stają się przedmiotem zainteresowania (zwłaszcza młodych) badaczek i badaczy (o czym dalej będzie jeszcze mowa).

Przede wszystkim więc konkurs, który zaowocował największym przedsięwzięciem wydawniczym w opisywanej tu historii, czyli „Konkurs na pamiętniki młodzieży wiejskiej”, nazywany też czasami (od pierwszych słów odezwy konkursowej oraz serii wydawniczej) konkursem na pamiętniki „młodego pokolenia wsi Polski Ludowej”. Konkurs ten został ogłoszony w grudniu 1961 roku wspólnie przez Związek Młodzieży Wiejskiej, Komitet Badań nad Kulturą Współczesną PAN, Zakład Socjologii Wsi PAN oraz Ludową Spółdzielnię Wydawniczą. W odezwie zwracano uwagę, że celem konkursu jest „dać obraz nowego pokolenia wsi w Polsce, jego życia, prac, przemyśleń i dążeń.” Wyłuszczoneym drukiem podkreślano, że „nikt inny nie potrafi tego zrobić, jeżeli nie zrobi tego sama młodzież urodzona na wsi, na wsi wychowana i z wsią związana w różnych kolejach swego życia”⁵⁵. Józef Chałasiński, jeden z organizatorów konkursu oraz przewodniczący Komitetu Redakcyjnego pokonkursowych tomów „Młodego pokolenia wsi Polski Ludowej”, w ogólnym wstępie do całego przedsięwzięcia, a także w przedmowach do kolejnych tomów nawiązywał wprost do konkursu z 1936 roku oraz jego opracowania w postaci czterech tomów *Młodego pokolenia chłopów* z roku 1938⁵⁶. W stosunku do poprzedniego konkursu, sprzed ćwierćwiecza, teraz nadesłano blisko cztery razy więcej pamiętników (5475 wobec 1544 poprzednio). Nagrodzone, najciekawsze i najważniejsze, postanowiono opublikować w zamierzonym na dziesięć

⁵⁴ Zbigniew Gluza, *Archiwa społeczne*, „Karta”, nr 36 (2002), s. 140–142; Dariusz Wierchoś, *Zwyczajne życie zwykłych ludzi. Losy archiwum Towarzystwa Przyjaciół Pamiętnikarstwa*, *Histmag*: <https://histmag.org/Zwyczajne-zycie-zwyklych-ludzi.-Losy-archiwum-Towarzystwa-Przyjaciol-Pamietnikarstwa-1750/> (opublikowany 10 kwietnia 2008). Zob. też Paweł Rodak, *Past, Present, and Future of Autobiography Competitions and Archives in Poland*, w: *Life Writing Matters in Europe*, red. Marijke Huisman, Anneke Ribberink, Monica Soeting, Alfred Hornung, Universitätsverlag Winter, Heidelberg 2012, s. 75–88.

⁵⁵ *Odezwa konkursowa na pamiętniki młodzieży wiejskiej. Do młodego pokolenia wsi Polski Ludowej!*, w: „Młode pokolenie wsi Polski Ludowej. Pamiętniki i studia”, t. 1: *Awans pokolenia*, wstęp Józef Chałasiński, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1964, s. 727.

⁵⁶ Józef Chałasiński, *Wstęp*, tamże, s. 18, 28.

tomów wydawnictwie pod ogólnym tytułem „Młode pokolenie wsi Polski Ludowej. Pamiętniki i studia” (ostatecznie ukazało się dziewięć około 700-stronicowych tomów zawierających ponad 300 pamiętników⁵⁷).

Bezpośrednio do konkursów IGS-u z lat trzydziestych nawiązywał „Konkurs na nowe pamiętniki chłopów” z 1955 roku. Został on rozpisany przez kilka czasopism (co ówczesnie było bardzo częste) oraz wydawnictwo Książka i Wiedza. W odezwie konkursowej przytaczano zdanie korespondenta jednego z czasopism, że „chodzi tu o dokument historyczny dla przyszłości, tak jak dokumentem przeszłości są dawne *Pamiętniki chłopów*”⁵⁸. Na konkurs wpłynęło 1801 pamiętników o objętości ok. 40 000 stron maszynopisu. Pierwotnie planowano opublikować dwutomowy wybór obejmujący 91 pamiętników, ostatecznie jednak po sześciu latach od rozstrzygnięcia konkursu ukazał się tylko jeden tom z 19 pamiętnikami⁵⁹. Otwiera go pamiętnik działacza wiejskiego, który dwadzieścia lat wcześniej był też autorem pamiętnika wysłanego na konkurs IGS-u. Autor narzeka w nim na przedwojenną „wszechwładną sanacyjną cenzurę”, której działalności przypisuje fakt, że „szereg fragmentów” z jego ówczesnego rękopisu przesłanego do Instytutu, zawierających „krytyczne uwagi pod adresem sanacyjnego reżimu”, nie ukazało się drukiem⁶⁰.

⁵⁷ Seria „Młode pokolenie wsi Polski Ludowej. Pamiętniki i studia”, komitet redakcyjny: Józef Chałasiński (przewodniczący), Eugenia Jagiełło-Łysiowa, Bronisław Gołębiowski, Franciszek Jakubczak, Zdzisław Grzelak, Wiesław Myśliwski, Piotr Banaczkowski, Komitet Badań nad Kulturą Współczesną PAN (od t. 7 Komisja Badań nad Pamiętnikarstwem PAN); t. 1: *Awans pokolenia*, wstęp J. Chałasiński, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1964; t. 2: *Tu jest mój dom. Pamiętniki z ziem zachodnich i północnych*, wstęp J. Chałasiński, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1965; t. 3: *W poszukiwaniu drogi. Pamiętniki działaczy*, przedmowa J. Chałasiński, wstęp B. Gołębiowski, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1966; t. 4: *Od chłopca do rolnika. Pamiętniki*, przedmowa J. Chałasiński, wstęp E. Jagiełło-Łysiowa, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1967; t. 5: *Gospodarstwo i rodzina. Pamiętniki*, przedmowa J. Chałasiński, wstęp Dyzma Gałaj, F. Jakubczak, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1968; t. 6: *Nauczyciele i uczniowie. Pamiętniki*, przedmowa J. Chałasiński, wstęp B. Gołębiowski, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1969; t. 7: *Nowe zawody. Pamiętniki*, przedmowa J. Chałasiński, wstęp B. Gołębiowski, Z. Grzelak, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1969; t. 8: *Drogi awansu w mieście. Pamiętniki*, przedmowa J. Chałasiński, wstęp, posłowie, F. Jakubczak, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1972; t. 9: *Odzyskanie młodości. Pamiętniki*, przedmowa J. Chałasiński, wstęp B. Gołębiowski, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1980.

⁵⁸ *Odezwia konkursowa na „Nowe pamiętniki chłopów”*, w: *Pół wieku pamiętnikarstwa*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1971, s. 329.

⁵⁹ Zob. Franciszek Jakubczak, *O rozwoju pamiętnikarstwa chłopskiego i metodzie dokumentów pamiętnikarskich*, w: „Młode pokolenie wsi Polski Ludowej. Pamiętniki i studia”, t. 8: *Drogi awansu w mieście. Pamiętniki*, dz. cyt., s. 605.

⁶⁰ *Pamiętnik nr 369*, w: *Nowe pamiętniki chłopów*, Książka i Wiedza, Warszawa 1962, s. 15.

O istnieniu cenzury należy oczywiście pamiętać biorąc do ręki drukowane tomy pokonkursowe. Jej działanie dawało o sobie znać tym bardziej w okresie powojennym. To była zapewne jedna z głównych przyczyn odstąpienia od decyzji drukowanej publikacji pamiętników z konkursu ogłoszonego w marcu 1948 roku przez Instytut Prasy „Czytelnik”, zatytułowanego „Opis mojej wsi”. Na konkurs napłynęło 1718 prac, „od jednostronicowych do obszernych, kilkusetstronicowych monografii wsi, gmin, a w jednym przypadku nawet powiatu, licząc łącznie około 25 tys. stron maszynopisu”⁶¹. Mimo podjęcia w Czytelniku prac nad wydaniem pamiętników⁶² szybko okazało się jednak, że przedstawiały one taki „obraz wsi, jaki w ówczesnej sytuacji trudno byłoby upowszechniać w postaci specjalnego wydawnictwa”⁶³. Starano się temu „zaradzić” zwracając się do blisko 300 specjalnie wyselekcjonowanych pamiętnikarzy („postanowiono «nie pytać elementu zdecydowanie wrogiego, zwrócić się z pytaniami do ludzi bliskich klasowo»”) z prośbą o nadesłanie uzupełnień, które miały „zawierać opisy reakcji wsi na lipcowe i sierpniowe plenarne zebrania KC PPR, zmian, jakie na wsi nastąpiły w ostatnim półroczu, eksponować wyzysk istniejący na wsi”. Jednak „nikła wartość tych nowych materiałów” przesądziła zapewne o tym, że „ostatecznie zrezygnowano całkowicie z myśli o wydawnictwie”⁶⁴. Materiały z konkursu odnaleziono dopiero po jakimś czasie i wydano staraniem Krystyny Kersten i Tomasza Szaroty w czterech pokaźnych tomach w latach 1967–1971⁶⁵.

⁶¹ Krystyna Kersten, Tomasz Szarota, *Wstęp*, w: *Wieś polska 1939–1945. Materiały konkursowe*, oprac. Krystyna Kersten, Tomasz Szarota, t. 1, PWN, Warszawa 1967, s. 16.

⁶² We wstępie do pierwszego tomu czytamy: „W koncepcji Czytelnika wydawnictwo miało się składać z dwóch części, z których pierwsza obejmowałaby najcenniejsze prace konkursowe lub ich fragmenty, druga zaś miałaby układ tematyczny i zawierałaby wycinki poszczególnych opisów, dotyczące wytypowanych zagadnień. Wyodrębniono 10 takich grup tematycznych: wieś przedwojenna, wieś w okresie wojny, reforma rolna, Ziemie Odzyskane, stan gospodarki ze szczególnym uwzględnieniem stopnia rozwoju kapitalizmu, struktura społeczna wsi, zagadnienia kulturalno-bytowe, oblicze społeczno-polityczne, kierunek rozwoju wsi oraz perspektywy na przyszłość. Prace nad przygotowaniem tej części były już zaawansowane, zachowały się bowiem wycinki do każdej z grup” (tamże, s. 16–17).

⁶³ Tamże, s. 17.

⁶⁴ Tamże, s. 17–18.

⁶⁵ *Wieś polska 1939–1945. Materiały konkursowe*, oprac. Krystyna Kersten, Tomasz Szarota, t. 1–4, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967–1971. Anna Wylegała w artykule *Pamiętniki chłopskie oraz współczesne wywiady jako komplementarne źródła do badania chłopskiego doświadczenia reformy rolnej*, publikowanym w tym numerze „Kultury i Społeczeństwa”, przywołuje słowa Tomasza Szaroty świadczące o wpływie cenzury na kształt publikowanych pamiętników: „Jak stwierdził Tomasz Szarota, ekscesy żołnierzy radzieckich podczas «wyzwalania» ziem polskich były jednym z niewielu tematów, który musiał zniknąć z publikowanych prac, gdy wybór wreszcie mógł się — w 1967 roku — ukazać”.

Na osobną uwagę zasługują konkursy pamiętnikarskie, których adresatkami w Polsce powojennej były kobiety. Przed wojną nie zorganizowano żadnego takiego osobnego konkursu, a w tych, które ogólnie kierowano do chłopów, bezrobotnych czy emigrantów, udział kobiet był stosunkowo niewielki (od 4 do 34%; w powojennym konkursie na pamiętniki „młodego pokolenia wsi Polski Ludowej” było to już 48,1%⁶⁶). Głos kobiet w pamiętnikach przedwojennych, choć nie był dobrze słyszalny, zaznaczył wyraźnie swą odrębność podważającą jednolitość ogólnych kategorii, takich jak „chłop” czy „bezrobotny”, zapisy kobiet bowiem ujawniały istotną różnicę w doświadczeniach chłopek i chłopów czy bezrobotnych kobiet i mężczyzn⁶⁷. Pamiętniki z konkursów powojennych jeszcze bardziej tę

⁶⁶ Franciszek Jakubczak zwracał uwagę na „rekordowo liczny udział dziewcząt i kobiet” w konkursie z 1961 roku. „Podczas gdy — pisał — w zbiorze pamiętników chłopów, zgromadzonym przez Instytut Gospodarstwa Społecznego, kobiety stanowiły jedynie niepełną 4% uczestników konkursu (17 pamiętników na 498), a w zbiorze młodego pokolenia chłopów Państwowego Instytut Kultury Wsi — 34% (381 na 1544), to w obecnym konkursie pamiętniki dziewczęce i kobiece stanowią 48,1% ogółu pamiętników (2544 prac na 5290 objętych zestawieniem)” (*Rodzina chłopska a młode pokolenie rolników*, w: „Młode pokolenie wsi Polski Ludowej. Pamiętniki i studia”, t. 5: *Gospodarstwo i rodzina. Pamiętniki*, dz. cyt., s. 418–419). Na „niedoreprezentowanie dziewcząt i kobiet, stanowiących 25% osób uczestniczących w konkursie”, zwracał uwagę Kamil Kijek w odniesieniu do konkursów na autobiografie młodzieży żydowskiej z lat 30 (*Dzieci modernizmu*, dz. cyt., s. 49). Natomiast Franciszek Jakubczak szacował, że „na koniec 1975 r. posiadaliśmy w Polsce około 400 000 autobiograficznych prac pamiętnikarskich — w tym prawie 300 000 dotyczyło środowiska wiejskiego, a wśród nich ponad 100 000 wyszło spod piór dziewcząt i kobiet wiejskich” (*Wstęp*, w: *Być w środku życia*, wybór, oprac. i wstęp Franciszek Jakubczak, Książka i Wiedza, Warszawa 1976, s. 11).

⁶⁷ Bardzo znaczący pod tym względem jest opublikowany w pierwszym tomie *Pamiętników chłopów* z roku 1935 pamiętnik nr 3, żony gospodarza piętnastomorgowego w powiecie warszawskim. Zaczyna się on od słów: „Przeczytawszy w tygodniku «Zielony Sztandar» artykuł p.n. Konkurs na «Pamiętnik Chłopa» pozazdrościłam temu chłopu, że będzie on miał okazję wyłożyć przed kimś swoje bóle i troski, że będzie mógł otworzyć przed kimś swoje serce i myśli i wyznać co mu dolega, jak żyje, pracuje i jak sobie radzi w tych ciężkich czasach. Podczas gdy o nas kobietach wiejskich, żonach drobnych rolników nikt się nie zatroszczy, nikt się o nic nie zapyta, postanowiłam w imieniu już nie tysiąca, ale chyba miliona tych zapomnianych istot napisać coś. Niech więc pomiędzy tyłu, jak się spodziewam pamiętnikami chłopów znajdzie się choć jeden pamiętnik chłopki”. Dalej jego autorka pisała między innymi: „Tutaj jeżeli mężczyzna się żeni to uważa kobietę za wyłączną swoją własność i nikt mu nie zabroni robić z nią co mu się tylko podoba. Zresztą kobieta na wsi jest na szukanie swoich praw za religijna i choć taki mąż znęca się w najokrutniejszy sposób nad nią, ona to uważa za dopust Boży, znosi to wszystko z podziwu godną rezygnacją i czeka cierpliwie, aż ją śmierć z tych mąk wyzwoli. Również kobiety wiejskie w przeciwieństwie do inteligencji nie mają sposobu w ograniczeniu liczby dzieci i taka nieszczęsna zapracowana kobiecina jest prosto niewolnicą swego powołania od wczesnej młodości do starości i pomimo ciężkiej pracy na roli ciągle jest obciążona wychowywaniem dzieci w najtrudniejszych właśnie warunkach. [...] Ci co czytać będą te moje słowa drżącą od pracy ręką kreślone, niech wiedzą,

odrębność kobiecych losów uwypukliły, a zarazem ujawniły zmianę w postawie kobiet wobec swojego losu, której istotnymi składnikami stały się odtąd emancypacja, bunt, rewolucja. Piszący o tych „procesach przeobrażeń” Józef Chałasiński, zwracał uwagę, że „połączone z ruchliwością społeczną i kulturalną towarzyszącą rozpadaniu się dawnej klasowej struktury społeczeństwa, obejmują [one] również tradycyjną społeczno-obyczajową strukturę rodziny chłopskiej. Pamiętniki kobiece — konkludował Chałasiński — dostarczają kapitalnego materiału do rewolucji domowej kobiet wiejskich. Piszą je kobiety — żony i córki — zbuntowane przeciwko jednostronnej służebnej roli w domu oraz przeciwko tradycyjnej pozycji «wiejskiej baby» w społeczeństwie”⁶⁸.

Te same wątki ujawniły się w powojennych konkursach skierowanych specjalnie do kobiet. Tytułem przykładu wskażę tutaj trzy tego rodzaju konkursy z końca lat sześćdziesiątych i pierwszej połowy lat siedemdziesiątych.

W grudniu 1969 roku kilka instytucji i redakcji czasopism⁶⁹ rozpiisało pierwszy ogólnokrajowy konkurs na pamiętniki kobiet wiejskich. W ogłoszeniu konkursowym pisano, iż jego celem jest „zebranie szczegółowych, wszechstronnych materiałów dokumentalnych, ukazujących pracę kobiety wiejskiej w polu, zagrodzie i w domu, jej obowiązki wychowawcze wobec dzieci, pracę społeczną, podnoszenie kwalifikacji zawodowych, życie kulturalne, rozrywki, dążenia i marzenia”. Następnie wymieniano zagadnienia, na które pamiętnikarki powinny zwrócić uwagę, zachęcając je jednocześnie do krytycznego spojrzenia, co znalazło swój wyraz w podsumowującym pytaniu: „Jak oceniacie sytuację kobiety wiejskiej i jakie zmiany w tej sytuacji są najbardziej pożądane lub niezbędne?”⁷⁰. Mimo stosunkowo krótkiego czasu, jaki przewidziano na nadsyłanie pamiętników (trzy miesiące, do końca marca 1970 roku), ich liczba w tym konkursie była imponująca: 1170. Również wartość uzyskanego materiału pamiętni-

że piszę najszczerzą prawdę, tak jak na spowiedzi i nie ubiegam się o żadną nagrodę, bo gdzież mnie tam do tego nieuczoney kobiecie! Chcę tylko współczucia i zrozumienia. Chcę, by nareszcie zrozumieli wszyscy, że my kobiety wiejskie, na których barki spadł ogromny ciężar obowiązku, stokroć cięższy, jak na mężczyzn, wołamy o swoje prawa! Dopominamy się poprawy losu, wołamy o ulgi! (dz. cyt., s. 26–29).

⁶⁸ Józef Chałasiński, „Zarzewie”, 14 IV 1963, cyt. za: Franciszek Jakubczak, *Rodzina chłopska a młode pokolenie rolników*, dz. cyt., s. 419.

⁶⁹ Były to: Zakład Badań Rejonów Uprzemysłowionych PAN, Centralny Związek Kółek Rolniczych, Rada Główna Kół Gospodyń Wiejskich, CRS „Samopomoc Chłopska”, redakcje „Gospodyni”, „Dziennika Ludowego”, „Gromady — Rolnika Polskiego”.

⁷⁰ *Wielki konkurs na pamiętniki kobiet wiejskich*, w: *Pół wieku pamiętnikarstwa*, dz. cyt., s. 354–356.

karskiego okazała się na tyle interesująca, że postanowiono przygotować trzy kilkusetstronicowe tomy z wyborem około sześćdziesięciu pamiętników podzielonych według dominanty tematycznej: tom 1: praca i kultura, tom 2: małżeństwo i rodzina, tom 3: aktywność społeczna⁷¹.

W marcu 1973 roku Krajowa Rada Kobiet Polskich, Komisja Badań nad Pamiętnikarstwem PAN, Centrum Pamiętnikarstwa Polskiego oraz redakcja tygodnika „Kobieta i Życie” ogłosiły konkurs „Biografie XXX-lecia. Kim jestem?”, na który napłynęło 589 pamiętników kobiecych. Ponad trzydzieści z nich opublikowano następnie w tomie zatytułowanym *Pamiętniki kobiet. Biografie trzydziestolecia*. We wstępie do tego tomu, obok typowych dla wstępów do powojennych tomów pamiętnikarskich rytualnych zdań o wydźwięku propagandowym („Dotychczasowy socjalistyczny rozwój naszego kraju przyczynił się do znacznego podniesienia roli kobiety w społeczeństwie jako obywatela i pracownika”), Bronisław Gołębiowski zwracał uwagę na krytyczny ton wielu kobiecych wypowiedzi, dotyczący zarówno warunków życia („Uczestniczki konkursu piszą również o wielu niedomogach codziennego życia, brakach rynku, niedostatecznej sieci usług, ślamazarności instytucji, ciasnocie mieszkaniowej”), jak i postaw społecznych („złe stosunki międzyludzkie, niesprawiedliwa ocena ludzkiej pracy i inicjatywy, pijaństwo, lekceważenie kobiet jako pracowników czy nawet czasami jako działaczek społecznych, zrzucanie przez wygodnych mężów całego ciężaru pracy w domu i wychowania dzieci na pracującą żonę”). Jednocześnie zauważał, że „przez wszystkie pamiętniki przewija się niezwykle charakterystyczna, bardzo kobieca, a jednocześnie ambitna idea samodzielnej, pełnowartościowej osobowości, cenionej za pracę, rzetelność, wiedzę i kulturę własną, a nie dlatego, że jest się kobietą, «istotą słabszą», czyjaś tam żoną czy córką. Żeby być potrzebną innym i szanowaną jako człowiek i pracownik, jednakowo z mężczyznami sprawiedliwie ocenioną we wszystkich rolach — społecznej, zawodowej i domowej, w jakich kobieta występuje”⁷².

W kwietniu 1975 roku Komitet Honorowy Międzynarodowego Roku Kobiet, Krajowa Rada Kobiet Polskich przy Ogólnopolskim Komitecie

⁷¹ *Wspomnienia kobiet wiejskich*, przedmowa do całości Dyzma Gałaj, t. 1: *Rola przeorana, dom piękny*, wybór, oprac. i wstęp Eugenia Jagiełło-Lysiowa, Książka i Wiedza, Warszawa 1975; t. 2: *Czyste wody moich uczuć*, wybór, oprac. i wstęp Barbara Tryfan, Książka i Wiedza, Warszawa 1975; t. 3: *Być w środku życia*, wybór, oprac. i wstęp Franciszek Jakubczak, Książka i Wiedza, Warszawa 1976. Niedawno konkurs ten został przypomniany w artykule Magdaleny Kowalczyk i Małgorzaty Nocuń *Wieś cała we łzach*, „Tygodnik Powszechny” 2022, nr 18–19, s. 28–31.

⁷² Bronisław Gołębiowski, *Wstęp*, w: *Pamiętniki kobiet. Biografie trzydziestolecia*, Czytelnik, Warszawa 1977, s. 5–7.

Frontu Jedności Narodu oraz Centrum Pamiętnikarstwa Polskiego ogłosiły „Wielki konkurs na pamiętniki kobiet polskich”. W ogłoszeniu konkursowym pisano, że organizatorom „chodzi o ukazanie wszystkich istotnych problemów i prawdziwych sylwetek kobiet polskich z podstawowych środowisk społecznych — ich życia codziennego, pracy zawodowej, roli macierzyńskiej i wychowawczej, pracy domowej, życia kulturalnego i aktywności obywatelskiej, ich przemyśleń, refleksji, ocen, przewidywań i marzeń”⁷³. Na konkurs napłynęły 973 pamiętniki. W „protokole Sądu Konkursowego” uznano „cały nadesłany materiał pamiętnikarski za niezwykle cenny dokument życia rodzinnego, zawodowego i obywatelskiego kobiet polskich”, co zaowocowało także znacznym rozszerzeniem liczby przyznanych nagród (z 5 do 25) i wyróżnień (z 20 do 25) oraz przeznaczonej na nie kwoty (z 95 tys. do 219 tys. złotych). W protokole zalecano także „szerokie wykorzystanie plonu konkursu w kilkutomowej publikacji dokumentalnej”, a nawet „skróconych publikacjach obcojęzycznych”⁷⁴. Publikacje te jednak niestety nie doszły do skutku.

Oprócz osobnych konkursów pamiętnikarskich na pamiętniki kobiet powojenne konkursy pamiętnikarskie miały także szereg innych, odróżniających je od konkursów przedwojennych, specyficznych rysów, spośród których już bardzo krótko wskażę kilka najważniejszych. Po pierwsze, organizowano bardzo dużo konkursów, których tematem były doświadczenia historyczne, przede wszystkim przeżycia związane z czasem drugiej wojny światowej, okupacji i Zagłady; najwięcej takich konkursów miało miejsce w pierwszym powojennym dziesięcioleciu⁷⁵. Po drugie, znaczna liczba konkursów miała wyraźne zaadresowanie geograficzne, dotyczące poszczególnych miast, regionów czy większych wyróżnionych obszarów — tak jak, organizowane przede wszystkim przez Instytut Zachodni, konkursy na pamiętniki „mieszkańców Ziemi Odzyskanych”⁷⁶. Po trzecie,

⁷³ „Wielki konkurs na pamiętniki kobiet polskich” (kwiecień 1975), ulotka z odezwą konkursową. Dostęp do tej ulotki, jak również do protokołu konkursowego, miałem dzięki Magdalenie Paul, która na podstawie materiałów z tego konkursu przygotowuje rozprawę dotyczącą czytelnictwa kobiet w Polsce w perspektywie klasowej.

⁷⁴ *Protokół Sądu Konkursowego powołanego dla przyznania nagród w konkursie na pamiętniki kobiet polskich z dnia 6 maja 1976 r.*

⁷⁵ Zob. *Wykaz konkursów na pamiętniki w Polsce w latach 1921–1979*, dz. cyt., s. 561–564. Zob. również przypis 50.

⁷⁶ Instytut Zachodni zorganizował trzy takie duże konkursy — 1956: „Konkurs na pamiętnik osadnika Ziemi Zachodnich”, napłynęło 227 pamiętników, wybrane pamiętniki zostały opublikowane w tomach: *Z życia osadników na Ziemiach Zachodnich*, red. Zygmunt Dulczewski, Andrzej Kwilecki, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1961, *Pamiętniki osadników Ziemi Odzyskanych*, red. Zygmunt Dulczewski, Andrzej Kwilecki, Wydawnictwo Po-

oprócz wielu konkursów na pamiętniki chłopów czy robotników, organizowano dziesiątki konkursów pamiętnikarskich dotyczących poszczególnych zawodów i profesji (mieliśmy więc osobno między innymi konkursy na pamiętniki lekarzy, chirurgów, pielęgniarek, kolejarzy, inżynierów, budowlanców, metalowców, górników, stoczniovców, włóknarzy, „sprzedawców wiejskich placówek handlowych”, sadowników, bibliotekarzy, nauczycieli, urzędników, pracowników nauki, „ludzi filmu”, żołnierzy, marynarzy, żeglarzy, wędkarzy...) ⁷⁷. Po czwarte, jeśli w konkursach przedwojennych kwestie związane ze szkołą, edukacją, alfabetyzacją ogrywały zawsze ważną rolę, to po wojnie stały się one również przedmiotem bardzo wielu osobnych konkursów. We wstępie do szóstego tomu „Młodego pokolenia wsi Polski Ludowej”, zatytułowanego *Nauczyciele i uczniowie*, Bronisław Gołębiowski zwracał uwagę, że tylko „w dziesięciolecie 1955–1965 zorganizowano około 30 konkursów na pamiętniki i wypowiedzi autobiograficzne, które w swych hasłach zawierały kwestie dotyczące wychowania, szkoły, nauczycieli, uczniów, samokształcenia itp.” ⁷⁸. Po piąte, olbrzymia liczba konkursów powojennych to były konkursy na pamiętniki działaczy: społecznych, związkowych, politycznych, na szczeblu lokalnym, wojewódzkim czy ogólnopolskim. To w tych konkursach zwykle najsilniej dawał o sobie znać kontekst ideologiczny i propagandowy; czasami widoczny już w tytułach konkursów (przykładowo tytuły kilku konkursów tylko z jednego roku 1978: „Wspomnienia byłych działaczy ZMW i ZMP”, „Mój żołnierski trud socjalistycznej ojczyźnie”, „Mój udział jako kombatanta-członka ZBoWiD w budowie Polski Ludowej”, „Polsko-radzieckie braterstwo broni”, „Wspomnienia działaczy TPPR”) ⁷⁹.

znańskie, Poznań 1963; 1966: „Konkurs na pamiętniki młodego pokolenia Ziemi Zachodnich i Północnych”, napłynęło 167 pamiętników, wybrane pamiętniki zostały opublikowane w tomie: *Młode pokolenie Ziemi Zachodnich. Pamiętniki*, red. Zygmunt Dulczewski, Instytut Zachodni, Poznań 1968; 1970: „Konkurs na pamiętnik mieszkańca Ziemi Zachodnich”, napłynęło 747 pamiętników, wybrane pamiętniki zostały opublikowane w tomach: *Mój dom nad Odrą. Pamiętniki i wspomnienia*, red. Zygmunt Dulczewski, Lubuskie Towarzystwo Kultury, Zielona Góra 1976, *Pamiętniki mieszkańców Dolnego Śląska*, red. Anna Kotlarska, Ossolineum, Wrocław 1978, *Drugie pokolenie. Wspomnienia mieszkańców zachodnich i północnych ziem Polski*, red. Zygmunt Dulczewski, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1978, *Nasza Ziemia. Wspomnienia mieszkańców Pomorza Środkowego*, red. Jacek Leoński, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1982; *Korzenie współczesności. Pamiętniki mieszkańców Opolszczyzny*, red. Jacek Leoński, Instytut Śląski, Opole 1986.

⁷⁷ Zob. *Wykaz konkursów na pamiętniki w Polsce w latach 1921–1979*, dz. cyt., s. 561–630.

⁷⁸ Józef Chałasiński, *Nauczyciel — szkoła — społeczeństwo*, w: „Młode pokolenie wsi Polski Ludowej. Pamiętniki i studia”, t. 6: *Nauczyciele i uczniowie*, dz. cyt., s. 14.

⁷⁹ Zob. *Wykaz konkursów na pamiętniki w Polsce w latach 1921–1979*, dz. cyt., s. 626–630.

Raz jeszcze podkreślę, że niezależnie od wpływu ideologiczno-propagandowego i działania cenzury materiały z konkursów pamiętnikarskich stanowią dla nas nieocenione bogactwo do badania bardzo wielu doświadczeń historycznych, zagadnień społecznych, wątków antropologicznych czy kwestii dotyczących charakteru polskiego piśmiennictwa w XX wieku. Tylko hasłowo wymieniane takie tematy i kategorie jak praca i jej przemiany, awans społeczny, transformacja, kryzys i zmiana, emigracja, postawy uczuciowe, typy osobowości, struktury emocjonalne, życie codzienne, emancypacja kobiet, alfabetyzacja i szkoła, praktyki piśmienne — to kwestie, które właśnie w pamiętnikach konkursowych znajdują bardzo obszerne odzwierciedlenie⁸⁰.

Dokument i literatura — te dwa określenia powracają w dotychczasowych pracach poświęconych pamiętnikom konkursowym. Wskazują one zarazem dwa możliwe podejścia do tych pamiętników. Mogą być one z jednej strony traktowane jako ważne źródło, materiał historyczny lub socjologiczny. Z drugiej strony — rozpatrywane nie tyle przez to, co jest w nich opisywane, ale jak i po co były pisane, stanowią bardzo ważny komponent polskiego piśmiennictwa, polskich praktyk pisania w XX wieku.

Po pierwsze więc należy zauważyć, że konkursy autobiograficzne w okresie międzywojennym, a następnie powojennym pokazały na nowo świat polskich chłopów, robotników, emigrantów, świat widziany od środka i po raz pierwszy w historii polskiego piśmiennictwa opisany tak obszernie przez samych mieszkańców tego świata. Dziś materiał z tych konkursów (zarówno przedwojennych, jak i powojennych) może stanowić nieoceniony materiał do badań nad tak dynamicznie się dziś rozwijającą

⁸⁰ Z prac opublikowanych wykorzystujących obszernie materiał pamiętnikarski zwrócić uwagę na dwie pozycje. W książce Katarzyny Stańczak-Wiślicz, Piotra Perkowskiego, Małgorzaty Fidelis oraz Barbary Klich-Kluczewskiej *Kobiety w Polsce 1945–1989. Nowoczesność. Równouprawnienie. Komunizm* (Universitas, Kraków 2020) podjęta zostaje kwestia sprawczości kobiet, która w okresie powojennym dokonywała się w dwojaki sposób: w sferze publicznej poprzez zdobywanie praw pracowniczych i politycznych (równouprawnienie) oraz w sferze domowej poprzez stopniową zmianę statusu kobiet w rodzinie (emancypacja). Oba te procesy były zarazem w istotny sposób ograniczone przez dominację tradycyjnych wzorów kulturowych przeznaczających kobietom rolę żon, matek i „strażniczek ogniska domowego” (wciąż obecna po wojnie figura „Matki-Polki”). Konsekwencją tego było zjawisko nazywane w książce „konserwatywną nowoczesnością”, w której przestrzeni dla procesów równouprawnienia i emancypacji okazywało się gospodarstwo domowe. W artykule Mai Głowackiej i Magdy Szcześniak „*Para śmiertelnych wrogów w jednej mentalności*” — *emocje w powojennych pamiętnikach osób awansujących* („Teksty Drugie” 2021, nr 4, s. 266–285) opisane zostały obszernie struktury i procesy emocjonalne towarzyszące zjawisku awansu społecznego oraz będący udziałem autorów pamiętników „ogrom pracy emocjonalnej nieodłącznie związanej z doświadczeniem awansu”.

„ludową historią Polski”, w której jak dotąd nie jest dostatecznie uwzględniany⁸¹, choć zmienia się to wyraźnie w ostatnim czasie dzięki młodym badaczom, a zwłaszcza badaczkom, które pamiętniki konkursowe chętnie czynią przedmiotem swoich prac⁸².

Po drugie, materiały z konkursów pamiętnikarskich pozwalają prześledzić zmiany w pisaniu o sobie i własnym życiu na przestrzeni jednego stulecia. Dotyczy to zarówno aspektu ilościowego, jak i jakościowego. Po drugiej wojnie światowej konkursy są częstsze i bierze w nich udział coraz większa liczba osób reprezentujących różne środowiska, zawody i grupy społeczne, spośród których najliczniejszą grupę stanowią robotnicy i chłopcy, jednocześnie z o wiele większym niż przed wojną udziałem piszących kobiet, coraz bardziej świadomych swoich praw i aktywnie współtworzących procesy równouprawnienia i emancypacji. Pamiętniki pisane są zarazem coraz bardziej według reguł obowiązujących w świecie pisma i druku, który przez powojenne autorki i autorów jest przyswajany w o wiele większym stopniu niż przed wojną dzięki rozwojowi szkolnictwa, postępującej alfabetyzacji i wzrastającej dostępności publikacji książkowych i czasopiśmienniczych. Z tym wiąże się kwestia awansu społecznego, obecna w pamiętnikach i ich opracowaniach od samego początku (jako bodaj najważniejsza kategoria towarzysząca temu zjawisku), która teraz przybiera jeszcze bardziej widoczny, nowy kształt, za sprawą wzrastającej dynamiki relacji między wsią i miastem wraz z dokonującą się w wielkiej skali

⁸¹ W bardzo bogatej bibliografii *Ludowej historii Polski* Adama Leszczyńskiego (W.A.B, Warszawa 2020) jest tylko jedna pozycja (!) z materiałami z konkursów pamiętnikarskich: *Pamiętniki chłopów*, seria druga z 1936 roku.

⁸² Znaczące pod tym względem było seminarium badawcze „Uwiera mnie jakiś kompleks niespełnionych nadziei”. *Konkursy pamiętnikarskie jako źródło wiedzy o ludowej historii powojennej Polski*; PAN, Warszawa 18–19 X 2021 (organizatorki: Agnieszka Mrozik, Magda Szcześniak), na którym zaprezentowano następujące wystąpienia: *Powojenne badania pamiętnikarskie i socjalistyczne obywatelstwo* (Agata Zysiak), *Poruszeni. Formuły emocji w opowieściach o chłopskim awansie* (Magda Szcześniak), „*To jednak inne życie niż w domu...*” *Doświadczenie awansu edukacyjnego w pamiętnikach konkursowych kobiet w powojennej Polsce* (Katarzyna Stańczak-Wiślicz), „*Niebo a ziemia*”. *Migracje ze wsi do miast w czterech pamiętnikach kobiet wiejskich* (Marta Gospodarczyk), *Dziewczyny z ZMP. (Nie)pamięć pokolenia* (Agnieszka Mrozik), *Pamiętniki chłopskie oraz współczesne wywiady jako komplementarne źródła do badania chłopskiego doświadczenia reformy rolnej* (Anna Wylegała), „*Nie przypuszczałam, aby droga do socjalizmu była taka ciężka*”. *Przemiany własności w powojennych narracjach pamiętnikarskich* (Agata Zborowska). Bardzo interesujący cykl artykułów poświęconych pamiętnikom chłopskim prowadzi w internetowym „Czasie Kultury” Antonina M. Tosiek. Dotychczas ukazało się osiem odcinków (2021, nr 1, 4, 11, 12, 19; 2022, nr 2, 8, 9): <https://czaskultury.pl/autor/antonina-m-tosiek/> Jednocześnie Antonina Tosiek przygotowuje książkę o doświadczeniu kobiecym zapisanym w polskich pamiętnikach konkursowych w XX wieku.

migracją ze wsi do miasta w okresie Polski Ludowej. Powojenne historie ludowe mają zatem swoją specyfikę, ale jej należyte wydobycie oraz opisanie dopiero się rozpoczyna i będzie zapewne przedmiotem wielu studiów w przyszłości.

Po trzecie, takie zjawiska jak pamiętniki chłopów, pamiętniki emigrantów czy *Życiorys własny robotnika*, widziane w kontekście literatury, wskazują, że w XX wieku samo pojęcie literatury staje się problematyczne. Okazuje się bowiem, że to, co marginalne względem głównego nurtu literatury staje się coraz ważniejsze, a „nieliteracki” charakter tego pisarstwa jest raczej jego wartością niż słabością. W roku 1929 Maria Dąbrowska zanotowała w swoim dzienniku: „Kto wie, czy nie nadchodzą czasy, kiedy największe dzieła sztuki będą pisane poza oficjalną literaturą”⁸³. Dzisiaj widać, że miała rację.

Na koniec krótko zwrócę uwagę, że tradycja organizowania konkursów autobiograficznych nie zakończyła się w Polsce ani w roku 1980, ani w roku 1989, ani wraz z końcem XX wieku. Zarówno w latach osiemdziesiątych, jak i w dziewięćdziesiątych, a potem w wieku XXI mieliśmy do czynienia z wieloma ważnymi konkursami, spośród których wspomnę w tym miejscu krótko kilka należących do największych.

Na początku lat osiemdziesiątych, a dokładnie w maju 1981 roku, w więc niespełna rok po strajkach sierpniowych i powstaniu Solidarności, ogłoszono konkurs na „*Życiorys własny robotnika*”. Jego organizatorami były Instytut Socjologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Komitet Nauk Socjologicznych Polskiej Akademii Nauk. Nie przypadkiem zarówno nazwą, miejscem ogłoszenia, jak i charakterem konkursu nawiązywał do pierwszego wielkiego konkursu pamiętnikarskiego z 1921 roku. Łącznikiem między oboma konkursami okazała się także osoba jednego z uczestników, którym — jako laureat II nagrody — okazał się Antoni Sikorski, wnuczek laureata podobnej nagrody w konkursie sprzed 60 lat — Jana Włochala. Na konkurs napłynęło 510 obszernych życiorysów, z których 11 opublikowano w dwutomowym wydawnictwie kilkanaście lat później⁸⁴. Jeden z jego redaktorów, Andrzej Kwilecki, informował czytelników, że „życiorysy nadesłane zostały w różnej postaci: zeszytów wypełnionych długopisem, atramentem lub ołówkiem; arkuszy

⁸³ Maria Dąbrowska, *Dzienniki 1914–1965 w 13 tomach*, pierwsze pełne wydanie (bez opracowania edytorskiego), pod kierunkiem prof. dr. hab. Tadeusza Drewnowskiego, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2009, t. 2: 1926–1934, s. 107.

⁸⁴ *Robotnicze losy. Życiorysy własne robotników pisane w latach konfliktu 1981–1982*, wstęp Andrzej Kwilecki, oprac. i red. Aurelia Szafran-Bartoszek, Ewa Kielczewska, Andrzej Kwilecki, Jacek Leoński, Krzysztof Wawruch, t. 1–2, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1996.

kancelaryjnego papieru zapisanych ręcznie; maszynopisów sporządzonych przez samych pamiętnikarzy bądź przepisanych przez maszynistki”⁸⁵. Nie tylko od strony materialnej nadesłane pamiętniki różniły się od tych z wielu wcześniejszych konkursów. Również sam sposób ujęcia robotniczego życia i język, w jakim się to dokonywało, świadczyły o „wręcz skokowym podniesieniu się poziomu umysłowego i kulturalnego robotników w ciągu ostatnich dziesięcioleci”⁸⁶. W cytowanym wstępie Kwilecki zwracał uwagę, że „różnica między pamiętnikarzami urodzonymi przed I wojną światową, piszącymi często fonetycznie, bez znajomości elementarnych zasad ortografii, w brulionach (w konkursach okresu międzywojennego bywało, że na papierze pakunkowym), posługującymi się skromnym zasobem słów, a autorami dysponującymi własną maszyną do pisania i operującymi bogatym słownictwem z różnych dziedzin — to jest różnica zaledwie jednego pokolenia”⁸⁷. Do tego dochodzi także obserwowana w pamiętnikach z okresu Polski Ludowej bardzo duża ruchliwość zawodowa⁸⁸, krytyczny stosunek do wielu zjawisk w zakładach pracy, z którymi robotnicy nie mogli się pogodzić⁸⁹, poszerzenie horyzontów w spojrzeniu na swoje miejsce pracy⁹⁰, wreszcie daleko idące zróżnicowanie robotniczych losów i postaw, skłaniające do „dokonania zabiegu redukcji indywidualizującej na wytwo-

⁸⁵ Andrzej Kwilecki, *Plon konkursu na „Życiorys własny robotnika”*, w tomie: *Robotnicze losy*, dz. cyt., s. 11.

⁸⁶ Tamże.

⁸⁷ Tamże.

⁸⁸ „W pamiętnikach pisanych przed wojną, względnie w późniejszych latach opisujących Polskę międzywojenną, uderza szacunek dla wykonywanej pracy, mocne związanie z zakładem pracy. Ta postawa właściwie zniknęła z życiorysów następnego pokolenia robotników. Wśród nich mało jest takich, którzy trwaliby na swoim stanowisku przez całe życie zawodowe, którzy byliby mocno, emocjonalnie przywiązani do swego zakładu pracy. W Polsce Ludowej trwanie na jednym stanowisku pracy, zamiast budzić uznanie, było często przyjmowane jako niepowodzenie życiowe, jako nieudacznictwo” (tamże, s. 19).

⁸⁹ „Materiał pamiętnikarski ukazuje zjawisko protestów indywidualnych, przejawiających się albo w krytyce i w ścieraniu się robotnika z kierownictwem konkretnego zakładu, albo w opuszczeniu danego zakładu i podjęciu pracy w innym. Na kartach życiorysów mamy zarejestrowaną niebывałą wprost ruchliwość robotników, przenoszących się z zakładu do zakładu. U podłoża tych wędrówek znajdowała się często niemożliwość pogodzenia się z niesprawiedliwością społeczną lub biurokracją panującą w poszczególnych zakładach” (tamże).

⁹⁰ „W publikowanych tu życiorysach nie znajdujemy na ogół wąskiego podejścia do spraw własnego zakładu pracy, lecz powiązanie ich z sytuacją gospodarczą i polityczną w kraju. Jest to zasadnicza różnica świadomości między dawnym robotnikiem spisującym swoje wspomnienia a współczesnym. Jest to różnica wykształcenia, horyzontu umysłowego, perspektyw. Tamten nie wychodził poza swoją fabrykę czy kopalnię, ten natomiast, nam współczesny, sytuuje swoją pracę w perspektywie ogólnokrajowej, perspektywie Polski (tamże, s. 21).

rzonym w okresie Polski Ludowej zbiorowym obrazie klasy robotniczej jako jednolitej, wielkiej grupy społecznej”⁹¹.

W latach dziewięćdziesiątych trzy ważne konkursy zorganizował Instytut Gospodarstwa Społecznego, który po wojnie został reaktywowany w roku 1957. W roku 1994 Instytut rozpiisał „Konkurs na pamiętniki nowego pokolenia chłopów polskich”, nawiązujący wprost do konkursu przedwojennego IGS-u na pamiętniki chłopów z lat trzydziestych. Na konkurs nadesłano ponad 350 pamiętników, z których część wydano następnie w 15 tomach (!)⁹². W latach 2000 oraz 2017 IGS zorganizował dwa duże konkursy na pamiętniki bezrobotnych, również nawiązujące do konkursu przedwojennego. Na pierwszy z nich nadesłano ponad 1600 pamiętników (z czego opublikowano 142 w 8 tomach)⁹³, na drugi — 373 pamiętniki oraz 335 wypełnionych kwestionariuszy⁹⁴.

Jak widać, jednym z istotnych rysów tradycji organizowania w Polsce konkursów pamiętnikarskich, która to tradycja w roku 2021 miała swoje stulecie, jest nawiązywanie w konkursach późniejszych do tych, które odbyły się wcześniej. Kolejnym przykładem takiego nawiązania, tym razem do konkursów na pamiętniki emigrantów, może być konkurs na pamiętnik z roku 2005, zatytułowany „Polacy w Europie — Europa wśród Polaków. W poszukiwaniu własnych korzeni”⁹⁵. Jednak wyjątkową pozycję zajmują pod tym względem powtarzające się konkursy dotyczące życia w Poznaniu, organizowane kolejno w latach: 1928, 1964, 1993/4/1997, 2021. W pierwszym, zatytułowanym „Czym było i jest dla Ciebie miasto Poznań?”, wzięło udział 27 osób. W drugim, zatytułowanym „Czym jest dla Ciebie miasto Poznań?” — 133 osoby. Trzecie badanie miało postać wywiadów kwestionariuszowych, najpierw pod ogólnym tytułem „Jakiego Poznania chcemy?” (przełom 1993 i 1994 roku), następnie trzy lata

⁹¹ „W wyniku tego zabiegu — czytamy dalej — otrzymujemy wielość typów osobowości robotniczych i różnorodność przynależnych im cech, bogactwo sylwetek ludzkich uwikłanych w życie i w systemy wartości grup społecznych różniących się standardem ekonomicznym, tradycjami kulturalnymi i politycznymi, etosem pracy, poziomem świadomości klasowej i narodowej, kulturą polityczną” (tamże, s. 21).

⁹² *Pamiętniki nowego pokolenia chłopów polskich. Materiały konkursowe*, wybór i oprac. Andrzej Budzyński i Janusz Gmitruk, t. 1–15, PHU „Aral-Dimax”, Warszawa 1996–2004.

⁹³ *Pamiętniki bezrobotnych. Materiały konkursowe*, oprac. i wstęp Andrzej Budzyński, t. 1–8, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2003–2008.

⁹⁴ *Pamiętniki bezrobotnych*, t. 1: *Doświadczenie bezrobocia i trajektorie wykluczenia z perspektywy polityki społecznej i socjologii*, red. Piotr Błędowski, Paweł Kubicki, Łukasz Postuszny, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2019.

⁹⁵ Na konkurs ten, zorganizowany przez Instytut Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego, nadesłano 159 prac. Ich obszernie omówienie stanowi książka Wojciecha Dolińskiego *Nowe ślady, stare drogi. Europa w pamiętnikach Polaków*, Nomos, Kraków 2012.

później pod tytułem „Życie w Poznaniu 1997” (957 wywiadów kwestionariuszowych). Czwarty konkurs „Czym było, jest i może być dla Ciebie miasto Poznań?” został ogłoszony w roku 2021 i przyniósł 127 wypowiedzi mieszkańców miasta⁹⁶. Trzy pierwsze z tych przedsięwzięć doczekały się zarazem obszernych podsumowań w postaci publikacji książkowych⁹⁷.

Z kolei w roku 2020 przeprowadzono w Polsce kilka konkursów na pamiętniki pandemii⁹⁸. Jeden z nich został zorganizowany przez grupę młodych polskich socjologów i kulturoznawców z Uniwersytetu Warszawskiego oraz Polskiej Akademii Nauk. Konkurs ten został ogłoszony 7 kwietnia 2020 r., a rozstrzygnięty w sierpniu 2020 roku. Nadesłano nań 404 dzienniki (z czego 17 przyszło pocztą jako dzienniki rękopiśmienne)⁹⁹. Niektóre z nadesłanych na ten konkurs dzienników zostały następnie opublikowane w polskim piśmie internetowym „Mały Format”¹⁰⁰, a obecnie jest także przygotowywana książkowa edycja wybranych dzienników¹⁰¹. Konkurs ten, z którego rezultatami miałem możliwość zapoznania się bli-

⁹⁶ Informacje o tym konkursie są dostępne na stronie: <https://www.czympoznal.pl/>.

⁹⁷ Zob. Florian Znaniecki, *Miasto w świadomości jego obywateli. Z badań Polskiego Instytutu Socjologicznego nad miastem Poznaniem*, Wydawnictwo Polskiego Instytutu Socjologicznego, Poznań 1931; Florian Znaniecki, Janusz Ziółkowski, *Czym jest dla Ciebie miasto Poznań? Dwa konkursy: 1928/1964*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań 1984 (tu przedrukowano w całości pracę Znanieckiego z roku 1931); *Życie w Poznaniu 1997. Poznaniacy o swoim mieście*, red. Ryszard Cichocki, Krzysztof Podemski, Wydawnictwo „Ankieter”. Badania Rynkowe i Społeczne, Poznań 1998.

⁹⁸ Na przykład konkurs literacki „Dziennik pandemiczny” ogłosił Instytut Literatury (<https://instytutliteratury.eu/2020/04/21/konkurs-literacki-dziennik-pandemiczny/>); konkurs na pamiętnik „Życie codzienne w czasach koronawirusa” ogłosiły Instytut Gospodarstwa Społecznego SGH i Katedry Badania Jakości Życia i Socjologii Stosowanej UMK w Toruniu (<https://ssl-kolegia.sgh.waw.pl/pl/KES/struktura/IGS-KES/Strony/pamietniki.aspx>). Były też konkursy i projekty ogłaszane lokalnie, na przykład zapoczątkowany przez Miejski Dom Kultury w Lublińcu projekt „Lubliniecki pamiętnik z czasów pandemii” (<http://mdk.lubliniec.pl/stworzmy-lubliniecki-pamietnik-z-czasow-pandemii/>).

⁹⁹ Strona internetowa konkursu: <http://pamietnikipandemii.pl>. Zob. Maja Głowacka, Monika Helak, Justyna Kościńska, *Konkurs „Pamiętniki pandemii”. Założenia, wyniki, wstępne refleksje*, „Autobiografia. Literatura. Kultura. Media” 2020, nr 2 (15), s. 227–242; Małgorzata Łukianow, Mateusz Mazzini, *Wirus i pamięć. Wątki mnemoniczne w pamiętnikach z czasów koronawirusa*, tamże, s. 215–225; Małgorzata Łukianow, Maja Głowacka, Monika Helak, Justyna Kościńska, Mateusz Mazzini, *Poles in the Face of Forced Isolation. A Study of the Polish Society during the Covid-19 Pandemic Based on ‘Pandemic Diaries’ Competition*, „European Societies”, t. 23 (2021): „European Societies in the Time of the Coronavirus Crisis”, <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1841264/>.

¹⁰⁰ „Mały Format” 2020, nr 7/8: <http://malyformat.com/issue/07-08-2020/>.

¹⁰¹ Maja Głowacka, Monika Helak, Justyna Orchowska, Małgorzata Łukianow, Mateusz Mazzini, *Pamiętniki pandemii*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2022 (w druku).

żej¹⁰², raz jeszcze dowiódł, że stworzona sto lat temu metoda biograficzna, wraz z towarzyszącym jej sposobem pozyskiwania dokumentów osobistych w wyniku konkursów pamiętnikarskich, mogą wciąż stanowić inspirację dla badaczy zjawisk społecznych i zachętę dla piszących.

THE PHENOMENON OF WRITING ABOUT ONE'S OWN LIFE.
DIARY COMPETITIONS IN POLAND IN THE 20TH CENTURY

Paweł Rodak
(Institute of Polish Culture UW)

A b s t r a c t

The article contains a brief description of the Polish tradition of diary competitions and the usage of autobiographical documents in the Polish social sciences. This tradition harks back to the 1920s, and is linked to the activities of Florian Znaniecki, who collaborated with William Thomas on the compilation of the monograph *The Polish Peasant in Europe and America* based on personal documents, chiefly letters and autobiographies. Between 1918 and 1939 the tradition was nurtured by the Instytut Gospodarstwa Społecznego [Institute of Social Economy] under the guidance of Ludwik Krzywicki. The ISE organised a few important diary competitions (for peasants' diaries, diaries of the unemployed, and the diaries of emigrants). The research methodology, known as the biographic method and associated with the names of Florian Znaniecki, Józef Chałasiński and Jan Szczepański, was also developed then. During the War, the tradition was continued through the practice of collecting wartime and Holocaust testimonies (e.g. the activities of the Oyneg Shabbos group in the Warsaw ghetto, bearing fruit in the creation of the enormous Ringelblum Archive). Then, after World War II, the Towarzystwo Pamiętnikarstwa Polskiego [Polish Diary Association] was founded; it organised numerous new diary competitions and coordinated the activities of the Polish diary movement. Towards the end of its activities the TPP archive was in possession of almost 900,000 diary manuscripts and typescripts; sadly, after the year 1989, as the TPP's funds for its activities steadily dwindled, the vast majority of them were lost. That is why the existence of social archives, in which diary and autobiographical materials can be stored, is so important. The latest face of diary competitions is described in brief at the end of the article: competitions organised at the turn of the 21st century for the diaries of peasants and the unemployed, as well as competitions for diaries from the pandemic of 2020 and 2021.

¹⁰² Zob. Paweł Rodak, „Teraz jest inny świat”. *Kilka refleksji o pamiętnikach czasu pandemii*, „Mały Format” 2020, nr 7/8: <http://malyformat.com/2020/09/teraz-jest-inny-swiat-kilka-refleksji-o-pamietnikach-czasu-pandemii/>; tegoż, *Pandemic Diaries. The Year in Poland*, „Biography: An Interdisciplinary Quarterly”, t. 44, 2021, nr 1, s. 126–132.

key words: memoire, diary, diary competitions, biographical method, document, literature

słowa kluczowe: pamiętnik, dziennik, konkursy pamiętnikarskie, metoda biograficzna, dokument, literatura